

K Ö Z L E M É N Y E K

Szamosközy István és a Corvina. Egy eddig figyelemre nem méltatott, Szamosközy István tollából származó ars historica többek között a következőképpen érvel Brutus történeti munkájának kiadása mellett:

„Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum generi cladem ab omni aevo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, vastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo vel maximarum rerum momenta vertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thessauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interiit nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae, multis millibus voluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopiae historiae auctor, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laubibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alii, velut ex mortuis rediui fortuna quapiam conservati nuperrime in lucem prodierunt.”¹

Az alábbiakban a szöveg értelmezésére teszünk kísérletet. Megvizsgáljuk, honnan származhattak a fejedelmi történetíró értesülései, miért éppen ezeket a kódexeket említi. Végül kísérletet teszünk arra, hogy e „friss” információkat beillesztjük a korvinák iránt érdeklődést mutató Szamosközyről a szakirodalom által az eddigiekben kialakított képbe.

Az idézetünket záró minap megjelent (nuperrime in lucem prodierunt) kifejezés egyértelművé teszi: Szamosközy olyan nyomtatványokkal találkozott, amelyek korvinák alapján készültek. Ebből kiindulva a Corvina-könyvésztetre támaszkodó vizsgálataink a ma is meglevő kódexek esetében az eddigi ismeretekkel harmonizáló eredményre jutottak.

A ma is meglevő kódexek: Heliodóros Aithiopikés historiae biblia X című művét Vincentius Obsopaeus a Corvinában volt példány alapján adta ki (Bázel, 1534). A kódex possessor-bejegyzéseinek vizsgálata szerint 1577-ben került V. Albrecht bajor herceghez Joachim Camerariustól.² Polybios Historiá-ja ugyanebben a kötetben maradt fenn görögül, de megvolt Mátyás könyvtárában Nicolaus Perottus latin fordítása is. Ez utóbbit egy bizonyos Ibrahim Machar adományozta szultánjának 1558/59-ben, s csak 1869-ben került vissza Magyarországra.³ A görög Polybios első kiadásának is (Hagenau, 1530) korvina volt az alapszövege.⁴ Diodorus Siculus Bibliothéké-jét ugyancsak Obsopaeus publikálta először eredeti nyelven, korvina alapján (Bázel, 1539),⁵ s ugyancsak ő adta ki Cortesius említett művét másodszer (az elsőről nem tudva: Hagenau, 1531), abból a

¹ Szamosközy e dolgozata kiadatlan, megjelenése a közeljövőben várható. Vö. még: BALÁZS Mihály – MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről.* = Régi magyar udvari kultúra. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1986.

² CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* (Studia Humanitatis 1.) Bp. 1973. (a továbbiakban CL) 315, 539.

³ CL 540

⁴ CL 539; Csapodi itt hivatkozik Mattheus SEBASTIANUS: *Oratio de rege Pannoniae Mathia recitata*, Wittenberg, 1551 című művére is, mint ami említi Polybios első kiadását – Szamosközy tehát innen is tájékozódhatott.

⁵ CL 225

kéziratból, amelynek útja a Corvinából Corvin Jánoson, annak özvegyén, s ennek második férjén (Brandenburgi Györgyön) át vezetett hozzá.⁶ Antonio Bonfininek a szüzességről és a házasság tisztaságáról szóló művét Beatrix királyné vihette magával Budából Nápolyba, ahol Johannes Sambucus megvásárolta, s a mű editio princeps (Bázel, 1572) az ő könyvtárában volt példányról, tehát korvináról készült.⁷

A további két szerző (Corippus és Stephanus Geographus) műveit tartalmazó meglevő korvinákat nem tart számon a Corvina-szakirodalom. Felidézve azt, hogy az erdélyi humanistának a saját kódexe kapcsán bizonyított kodikológiai érdeklődése is volt (figyelte az antik, s a humanista szövegkiadások, s az esetleg előkerült kéziratok közti különbségeket, ügyelt a névformákra stb.) nem tartjuk lehetetlennek, hogy a nagy király legendás gyűjteményének darabjaira való hivatkozások megmaradtak fejében, s ezeket alkalmazt fel is sorolta a kötetek elővétele nélkül is.⁸

Nagyobb fejtörést okozott, de egyúttal érdekesebb eredményeket is ígér annak a két szerzőnek a vizsgálata, akiknek a meglevő műveiről nem tud a Corvina-szakirodalom: "Crastonius Gorippus (sic!) qui libros Joannidos scripsit" és Stephanus Geographus. E két esetben nem csupán azt rögzíthetjük, hogy Szamosközy jóvoltából újabb darabbal gazdagítottuk a híres gyűjteményt, hanem további problémákkal is szembe kell néznünk.

A Corippus-kérdés: Flavius Cresconius Corippus VI. századi költő, akinek a gyulafehérvári levéltáros említette Iohannis, seu de bellis Lybicis című művén kívül még egyet ismerünk: De laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III. Szamosközy szövegszerűen esetleg az utóbbit ismerhette, mert Michael Ruiz kiadta Antwerpenben 1581-ben.⁹ Valójában azonban ez nem valószínű, mert akkor nem ilyen hibás névalakot írt volna le. Mielőtt ismertetnénk, hogy mi lehetett a forrása, el kell mondanunk, hogy a Corippus-kérdésnek (korvina-e, vagy nem? hol van ma?) jelentős szakirodalma van, amelynek egy részét Csapodi összefoglalva¹⁰ megállapította, hogy a milánói Trivulziana többek által korvinának hitt kódexe nem tartozott Mátyás könyvtárához. E véleményében egyébként a Iohannis szövegkiadásainak véleményét ismétli meg,¹¹ akik valamennyien

⁶ CL 206, 207

⁷ CL 131, és Antonio BONFINI: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. Ed. Stephanus APRÓ (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Bp. 1943. XVI—XIX.

⁸ A kódexeket magukat nem láthatta, hiszen mint láttuk, az ő életében már Bécsben, illetve német nyelvterületen voltak. Valószínűtlen, hogy akár csak eggyel is találkozott volna peregrinációja során.

⁹ Corippi... de laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III... per Michaellem Ruizium, Antuerpiae, 1581, Plantin.

¹⁰ CL 205; Lásd még P. A. BUDIK: *Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliotheken zu Ofen*. = Jahrbücher der Literatur. 1839. Wien, Anzeige-Blatt. 37—56.; FRAKNÓI Vilmos, MKsz 1878. 125—128.; CSONTOSI János, MKsz 1878. 214—215.; uó., MKsz 1881. 165—166.; Gustav LOEWE, Rheinisches Museum 1883. 315—316.; ÁBEL Jenő, Egyetemes Philológiai Közönlöny 1883. 948—950.; CSONTOSI János, MKsz 1891. 145—146.; SCHÖNHERR Gyula, MKsz 1896. 161—168.; Max MANITIUS *Geschichte der lateinischen Literatur*. Bd. I. München, 1911. 168—170.

¹¹ A De laudibus Iustini... 1581-es első kiadása utáni 3 XVII. századi, 6 XVIII. századi, 4 XIX. századi és 3 XX. századi kiadásával szemben (felsorolásukat lásd: CORIPPE: *Éloge de l'Empereur Justin II. Texte établi et traduit par Serge Antés*. Paris, 1981. CVII—CXI.) a Iohannis editio princeps: Mediolani 1820 (ed. Pietro Mazzuchelli); ugyancsak az ő kiadását tartalmazza az Immanuel Bekker-féle *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* sorozat 29. kötete: Bonnae, 1936; ezt követte a máig leggyakrabban használt Joseph Pertsch kiadás: *Monumenta Germaniae Historia*. Auctores Antiquissimi III/2. Berolini, 1879; majd Michael Petschenig kiadása (Berolini, 1886); ezután jelent meg az egyetlen fordítás (mikrofilmen) G. W. SHEA: *The Iohannis of Flavius Cresconius Corippus Prolegomena and translation*. Diss. Columbia Univ. New York, 1966; Petschenig kiadását vette át Adalberto HAMMAN: *Patrologiae cursus completus*. Supplementum. Vol. IV. Paris, 1968. 998—1127, és végül a kritikai kiadás: J. DIGGLE—F. R. D. GOODYEAR, Cambridge Univ. Press, 1970.

Johannes Cuspinianus elbeszéléséből tudnak a budai variánsról. Szamosközy is ezt az említést ismerte, de közelebbit is tudunk mondani: a Nicolaus Gerbelius-féle kiadást,¹² amelyben Gerbelius a Cuspinianus életrajzon kívül közölt egy katalógust a Cuspinianus említette nevekről. Ebben szerepel szó szerint az, amit Szamosközy említ: „Crastonius Gorippus (!), qui libros Iohannidos scripsit, qui habentur in bibliotheca Budensi.”

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csak Szamosközy ült fel a névtévesztésnek, mert Conrad Gesner közismert Bibliotheca universalis-ában ugyancsak így szerepel, s nem változott a névalak a Josias Simmler és a Johann Jacob Frisius által készített Gesner-kiadásokban sem.¹³ Az erdélyi történetíró tehát tőlük is vehette a névformát, de mint említettük, csaknem biztos, hogy ő maga ismerte Gerbelius névsorát.

Stephanus Geographus: Szamosközy minden bizonnyal azért említi így ennek a szerzőnek a nevét, mert kortársainak, s neki is egyértelmű volt, hogy melyik „Stephanus”-t kell érteni. Valószínűnek tartjuk, hogy Stephanus Byzantinusról van szó, aki az V. században írta meg *Ethnika* (a latin címe: *De urbibus et populis*) című földrajzi lexikonát, amely a humanistáknak is, s napjaink kutatóinak is bőséges forrásnak bizonyult hazájuk földrajzi múltja, s története némely epizódjának megismeréséhez.¹⁴ A ma már meglehetősen terjedelmes Corvina-szakirodalom azonban nem ismer olyan adatot, hogy ez a híres mű meg lett volna a budai gyűjteményben, s arra sem sikerült választ kapni, hogy honnan tudott róla Szamosközy. Igaz ugyan, hogy a műnek három XVI. századi kiadása ismert,¹⁵ de ezekben nem találunk utalást arra, hogy a kiadás alapja korvina lett volna. Nem tudnak erről a későbbi kiadások előszavai,¹⁶ s a máig legjobbnak tekintett editio sem.¹⁷

Magával a kódexszel találkozott Szamosközy? Elméletileg nem lehet kizárni ezt a lehetőséget, különösen ha a nagyszámú, Itáliában fennmaradt példányra gondolunk: leginkább a Bibliotheca Trivulziana-ban őrzöttre.¹⁸

Külön érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az Österreichische Nationalbibliothekban őriznek egy olyan exemplárt is, amelyet Sebastian Tegnageltől vásároltak,¹⁹ s ilyen provenienciájú köteteket Csapodi repertóriumába is nyilvántart: igaz mindkettő „kétséges korvina”.²⁰

Ebben a helyzetben hipotézisek megfogalmazására kényszerülünk. Természetesen a leglogikusabb azt felténnünk, hogy az általunk megvizsgált források hallgatása ellenére Szamosközy mégis valamely nyomtatványból merítette információját, esetleg valamelyik

¹² Joannis CUSPINIANI . . . *De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis . . . Vita Ioannis Cuspiniani et de utilitate huius historiae, per Nicolaum Gerbelium*. Strassburg, 1540. 216.

¹³ Basileae, 1545. 1574 és 1583.

¹⁴ Végignézve a *L'Année philologique* köteteit nagyjából ilyen szempontú tanulmányokkal találkoztunk.

¹⁵ *Peri poleón*. De urbibus címen görögül jelentette meg Aldus Manutius: Velence, 1502. (editio princeps); Philippo Junta örökösei: Firenze, 1521; Guilielmus Xylander: Bázél, 1568.

¹⁶ Theodor PINEDO—Jacobus GRONOVIVS: Amsterdam, 1678. (ue. uitt.: 1725); Abraham Berkelius—Jacobus Gronovius: Leyden, 1688. (ue. uitt. 1694); Lucas Holstenius—Theodor Ryck: Leyden, 1684 (ue. uitt. 1692 és Utrecht, 1691); Pinedo, Holstenius és Berkelius jegyzeteivel adta ki Quilhelmus Dindorf: Lipcse, 1825; Antonius Westermann: Lipcse, 1839 (Teubner).

¹⁷ Stephani BYZANTINI *Ethnicorum quae supersunt ex recensione Augusti Meinekii Berolini*, 1849; változatlan utánnomása: Graz, 1958.

¹⁸ Paul Oskar KRISTELLER: *Iter Italicum*, Vol. I. London—Leiden, 1965. 360. Nr. 737; a többi másolatra uott. Vol. II. London—Leiden, 1967., 335., 442—444., 531. További korvina egyébként a Trivultianában: CL 541 és 877.

¹⁹ Petri LAMBECII . . . *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Libri primus . . . Ed. altera. Opera et studio Adami Francisci KOLLARII . . . Vindobonae*, 1766. 127.

²⁰ CL 320, 459.

korabeli lexikon Stephanus Byzantinus tétele említette meg azt, hogy a szóban forgó mű megvolt a Corvinában.

De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy történetírónk már forrásból tudott arról, hogy a kérdéses földrajzi lexikon megvolt a Corvinában. Így aztán az is elképzelhető, hogy noha a XVI. századi és későbbi kiadások valóban nem a Mátyás könyvtárabeli kéziratra támaszkodtak, megjelenésüket Szamosközy „összehozta” azzal, hogy ő tudott a kézirat létezéséről. Ezért is felvethető, hogy az *ars historica* frója nem találkozhatott-e esetleg magával a kódexszel is.

Hét kódexet vettünk sorba, s csupán egy esetben nem tudtunk választ adni arra a kérdésre, hogy Szamosközy honnan vette információját. Ez a negatívum azonban nem zárja ki, hogy a Corvina-kutatásban outsider-ként is javaslatot tegyünk a kutatás módszereire. A nyomozómunka ugyanis világossá tette számunkra, hogy mennyire fontos lenne a korvinákra vonatkozó XVI–XVII. századi adatok módszeres összegyűjtésére és rendszerezésére. Magyarul: el kell készíteni a Corvina XVI–XVII. századi könyvészetét. Ehhez jó kiindulópont lehet a klasszika-filológia története. A Stephanus Geographus-kérdés megoldatlansága ugyanakkor Erdély és a Corvina viszonyának is újragondolására készítet. Idézzük fel ehhez a Szamosközyre vonatkozó ismereteket.

Szamosközy korvinája: Szilágyi Sándor 1877-es Szamosközy kiadása óta tudjuk,²¹ hogy véletlen folytán a történetíróhoz („casu quopiam ad me delatam” sc. manuscriptam) sodródott Marcus Iunianus Iustinus: *Epitomen historiarum Philippicarum Trogi Pompei* címmel nyilvántartott munkája, melyet Csapodi Csaba is (mert Thuróczy is forrásként használta) hiteles, s elveszett korvinának ismer el.²² Jakó Zsigmond e kódex kapcsán utal a fejedelmi levéltáros kodikológiai érdeklődésére, ami nyilvánvaló Szamosközynek az Antonio Mariettinek kölcsönadott,²³ s a kolozsvári jezsuita könyvtár 1603-as feldúlásakor elpusztult kódexről adott leírásából is: „Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accomoderaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus auctor praenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripsi, interecepto solo cognomine residuo ex omnibus opinor, typographiis Achephalos hactenus prodiit”.²⁴ Jakó a továbbiakban felteszi, hogy a korvina Báthory Zsigmond fejedelem feldúlt könyvtárából (1598) kerülhetett annak levéltárához.²⁵

Szamosközy Janus-másolata: A Janus-szöveghagyományt feltáró Csapodi Csaba hetedik Janus-kéziratként veszi fel azt a Szamosközy-másolatot,²⁶ amelyet Ábel Jenő fedezett fel a gyulafehérvári káptalan levéltárában.²⁷ A másolat „forrása mindenesetre a B-kódexszel azonos tartalmú kézirat volt. (Talán az a nagyenyedi példány, amelyről Adrianus Wolphardus szól?)” De „ez a példány nem lehet a B-kódex, mert az akkor már a török hódoltság alatt álló Budán volt”.²⁸ A kérdéses B-kódexet Peter Lambeck vitte el Budáról

²¹ *Szamosközy István történeti maradványai*. Kiad. SZILÁGYI Sándor. (Monumenta Hungariae Historia. Scriptores. XXVIII.) Bp. 1877. 105–106. (a továbbiakban Szamosközy 1877).

²² CL 374

²³ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. = Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1974. (a továbbiakban Jakó 1974) 176.

²⁴ *Szamosközy* 1877. 106–107.

²⁵ *Jakó* 1974. 175.

²⁶ CSAPODI Csaba: *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*. (Humanismus és reformáció. 10.) Bp. 1981. 15. (a továbbiakban Csapodi 1981).

²⁷ 1883-ban szállították át Budapestre a Magyar Országos Levéltárba.

²⁸ *Csapodi* 1981. 15.

1666-ban, s helyezte el a gondjaira bízott császári könyvtárban, ahol ma is megtalálható.²⁹ A Wolphardus említette nagyenyedi kézirattal tudomásunk szerint senki nem foglalkozott, Csapodi is csak említi, de nem veszi fel a Janus-kéziratok sorába. Feltevése — Szamosközy erről másolt — kézenfekvő, ha ténylegesen volt ez a kézirat. Szamosközy másolata azonban elvileg készülhetett a budai példányról is, hiszen az, hogy Buda török kézen volt, nem hogy a másolást zárta ki, de megengedett olyan eseteket — amelyekről Csapodi is beszámol —, hogy kódexeket egyesek magukkal vigyenek onnan.³⁰ Az enyedi kódex természetesen besorolandó azok közé a kéziratok közé, amelyeket Jakó Zsigmond vett számba az erdélyi Corvina-hagyomány felmérésekor.³¹

Mindezt, valamint mostani adatainkat párhuzamba állíthatjuk az Corvina megszerzésére irányuló erdélyi kísérletekkel. Ismeretes, hogy Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György is próbálkozott a Budán levő könyvanyag megszerzésével.³² A Mátyás könyvtára történetét igen alaposan feltáró Csapodi Csaba ugyanakkor több közleményben is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy 1526 után maradtak-e Budán korvinák, s mekkora lehetett az a töredék, amelyet bibliofil humanisták, dúló zsoldosok és a szultáni kincstár tisztviselői otthagytak.³³ Kutatásai eredményeképpen úgy látja, hogy nem maradt a királyi palotában említésre méltó könyvanyag.³⁴ A fentiek alapján — a széles körű argumentáció ellenére is — azt javasoljuk, munkahipotézisként ne zárjuk ki ennek lehetőségét sem.³⁵ Nehéz ugyanis elképzelni, hogy az erdélyi fejedelmek a könyvanyag megszerzésére tett próbálkozások előtt ne tájékoztáltak volna arról, mit is akarnak Erdélybe hozatni.

BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN

Az első hazai konfirmációs agenda kiadásai és szerzője. Debrecen nyomdatörténetének még számos apróbb nyomtatványt nem sikerült értékelnie, esetleg azonosítania sem. Ezek közül való a hazai reformátusság történetében a legelső konfirmációs agenda, amely folytatólag nyomtatva jelent meg egy mai értelemben gondolt konfirmációs kátával, 1751-ben. Az iskolás gyermekek oktatására korábban az olyan kiskáték voltak használatban, mint a Sideriusé vagy a Szenci Molnáré. Ezek többnyire énekeskönyvekhez kötve jelentek meg, de külön is forgalmazták őket. Az úgynevezett konfirmációs szertartásról azonban csak majd az 1788-ban kiadott agenda intézkedett, s a szertartás csupán a múlt

²⁹ CL 350; Csapodi 1981. 12.; CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában talált kódexek és nyomtatott könyvek.* (Az MTAK Közleményei 90.) Bp. 1984. (a továbbiakban Csapodi 1984). 4.

³⁰ Csapodi 1984. 38—42.

³¹ Jakó 1974. 169—179.

³² A több helyen megjelent adatok összefoglalását lásd: HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Bp. 1917. 6. Lásd még Csapodi közleményeinek alább idézendő helyeit.

³³ CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* MKSz 1961. 394—421; ugyanez önállóan: Az MTAK Közleményei 24. Bp. 1961; uő. *Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet?* = Gutenberg Jahrbuch, 1971., 384—390.; CL 72—92.; Csapodi 1984.

³⁴ Csapodi 1984. 43—51. és 81—82.

³⁵ Zavarbaejtő, s a legutóbbi kötet (Csapodi 1984) használatát nagyon megnehezítő például, hogy míg az 1541 és 1686 közt Budáról elvitt kódexek mellett ott szerepel a CL konkordancia, addig az az 1686-os jegyzék tételeinél nincs; mintha maga a szerző is bizonytalan volna, mit tekintsen korvinának. A még 1686 előtt elvitt kötetek közé lehetne sorolni egyébként a CL 374-et (Szamosközy korvinája), s talán a CL 157-et is (az Apafi—Nádudvari—Savoyai-féle Tibillus—Propertius kötet). Ez utóbbiról lásd Jakó 1974. 175—176.

század közepe táján vált általánossá és szabályozottá. Az alább leírt könyvecskét ilyen értelemben a szakirodalom mindeddig egyáltalán nem vizsgálta.¹

A könyvecske szerzőjét biztosan megtudhatjuk az 1751. március 12-én kimondott egyháztanácsi határozatból, ahol kimondották, hogy a Tatai Csirke Ferenc egyik munkája s vele együtt ez a munka, amelyet „... Tisz(teletes) Prof(essor) Szilágyi Sámuel Ur(am) p(edig) compiláltt az Angliai liturgiából, rövid Catechismusi oktatást azok(nak) számkra, kik leg először akar(nak) communicálni, mihelyt a' Typographia érkezik, praelum alá bocsátódja(nak)”²

A könyvecske első kiadásából egyetlen példány ismeretes Debrecenben, a szintén szerző nélkül megjelent további kiadások közül 14 debreceni, 3 komáromi, 2 pozsonyi és 1 kassai ismeretes, de bizonytalán több volt. ha a 3—4 000 példányos kiadások ellenére ma már legfeljebb csak kettő ismeretes, többet pedig csak bibliográfiai adatként tartunk számon, példány ismerete nélkül.³

A Voltaire-fordító református püspök életművének kiegészítéséül, valamint a lappangó példányok és kiadások azonosításának megkönnyítésére következék végül az első kiadás leírása.

[SZILÁGYI Sámuel, Piskárkosi]

CATECHISMUSI / RÖVID / OKTATÁS / (Azoknak [zámokra, a' kik / leg-előzör akarnak az URNAK / SZENT VATSORÁJÁVAL / élni, és azon Alkalmatos- / sághoz intéztetett / AGENDA. / [záródás: szárnys fő] / DEBRETZENBEN, / [finom lénia] / Nyomt: MARGTIAI János ált. / 1751-dik E[st]zend.
12° 24 p.

FEKETE CSABA

A Ráday-könyvtár megvételének terve a reformkori országgyűléseken. Hazánk egyik legjelentősebb magánkönyvtárát, a Ráday-család péceli könyv- és kéziratgyűjteményét 1861-ben vásárolták meg a Dunamelléki Református Egyházkerület pesti főiskolája számára.¹ A könyvtár kialakulásának és Pestre kerülésének történetét a szakirodalom részletesen feltárta.² Kevésbé, mindössze néhány szórványos utalásból ismert az a tény, hogy a Ráday-gyűjtemény megszerzésére már a reformkorban is indult egy akció, mégpedig a legmagasabb politikai fórumon, a rendi országgyűlésen. Akkor a Nemzeti Múzeum, közelebbről egyik részlege, a Széchényi Országos Könyvtár állományát kívánták kiegészíteni, gyarapítani vele. A reformkori országgyűlések hivatalos irományában, valamint a tanácskozásokról készült jegyzőkönyvekben és más feljegyzésekben nyomon követhető a kezdeményezés sorsa és kudarca.

A péceli könyvtárat Ráday Pál gróf alapította a XVIII. század elején és fia, Gedeon fejlesztette jelentős gyűjteménnyé. Az utóbbi halála (1792) után az örökösök többször is

¹ A korábbi vélemények összegzésére lásd BENEDEK Sándor: *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja.* (Órsziget) 1971, 253—258.

² Egyházkerületi Levéltár, Debrecen, I. 99c *Acta Consistorialia*, 11. kötet (1739—1761)

³ A debreceni példány jelzete B 1297; a további kiadásokból (Debrecen 1752, 1755, 1758, 1760, 1765, 1772, 1773, 1782, 1786, 1790, 1820, 1825, 1827, 1856; Komárom 1791, 1799 és é.n.; Pozsony 1781, 1793; Kassa 1795) csupán három kiadásnak ismert két-két példánya. Paversik Ilona szóbeli és levélbéli tájékoztatását itt is köszönöm. A debreceni számadások „*Agenda tanuló gyermekeknek*” névvel illetik a könyvecskét.

¹ PRUZSINSZKY Pál: *A Ráday-könyvtár története.* = A budapesti Theologiai Akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene. Bp. 1913. 43., 57.; KOÓS Judith: *A Rádayak könyvgyűjteményének kialakulása és könyvművészeti ritkaságai.* = A Ráday Gyűjtemény évkönyve II. 1981. Bp. 1982. 106.

² PRUZSINSZKY P. I. m. 5—37.; KOÓS J. I. m. 99—113. L. még: RUPP Kornél: *A Ráday-könyvtár.* = Magyar Könyvszemle 1897. 173—180.; BORY István: *A Ráday-könyvtár.* = Irodalomtörténeti dolgozatok. Császár Elemér 60. születésnapjára. Bp. 1934. 54.

gondoltak az értékesítésére. A múzeumi gondolat meggyökeresedése és a nemzeti mozgalom fellendülése az 1820-as évek derekán, második felében arra készítette a családot, hogy 1829-ben a Nemzeti Múzeumnak kínálják fel megvételre a könyvtárat. József nádorhoz, a Múzeum elnökéhez és tényleges vezetőjéhez intézett levelükben 90 000 ft-ot kértek érte.³ Mivel a Nemzeti Múzeum az 1807: 24. és 1808: 8. törvénycikk értelmében⁴ ún. országos intézmény volt, azaz a rendi országgyűlés pártfogása, felügyelete alatt állt, József nádor minden diétán köteles volt beszámolni a rendeknek intézkedéseiről, a Múzeum fejlődéséről, gyarapodásáról és a pénztár helyzetéről. 1830-ban a Ráday-család ajánlatáról is tájékoztatta az országgyűlést, hozzátéve: jó lenne elfogadni, de a múzeumi pénztárban nincs fedezete a vásárlásnak, ezért más megoldást kell keresni.⁵ Mivel a jelentést ezen a diétán nem tárgyalták, a Ráday-könyvtár ügyében, sem döntöttek.

A következő, 1832–36-os országgyűlésen a rendek egy hatalmas összeget szavaztak meg a múzeumpalota felépítésére (500 000 pengő ft) és Jankovich Miklós nevezetes, gazdag gyűjteményének megvételére (120 000 pft), amit a nemesek (általában a kiváltságos rendek) fizettek be ún. kötelező, országos ajánlás (subsídium) formájában. A követi és főrendi tábla többségét az a szándék vezérelte, hogy ily módon is hozzájáruljanak a nemzeti öntudat elmélyítéséhez, a nemesi múlt és a magyar kultúra értékeinek megőrzéséhez, és ezáltal is demonstrálják a magyar nemzet nagyságát, méltóságát.⁶ A reformellenzék ezt a kedvező hangulatot kívánta felhasználni arra, hogy megkísérelje az országban levő többi értékes magángyűjtemény megszerzését is a Nemzeti Múzeum számára. Fontos kulturális, főleg tudományos érdek fűződött ehhez, hiszen így sokkal többen használhatók volna azokat és biztosítani lehetett volna az itthontartásukat is.

Noha a nádori tudósítás — amit 1835. aug. 15-én mutattak be — ezúttal nem hozta szóba a Ráday-könyvtárt, a követi tábla az 1836. jan. 30-i kerületi (nem hivatalos) ülésen foglalkozott a kérdéssel, és állást is foglalt. A reformpártiak agitációjára a többség elhatározta, hogy az akkor ismert adatok szerint 4873 különféle műből (kb. 10 és félezer kötetből) álló gyűjteményt, amelyben a magyar történelemre „a legérdekesebb időszakokat tárgyzó kéziratok foglaltatnak” országos, kötelező ajánlással — hasonlóan a Jankovich-gyűjteményhez — javasolják megvásárolni. A becsarat 53 618 pft-ban jelölték meg, de a magyar könyveket és a magyar kéziratokat (zömmel Ráday Gedeon levelezését) a család ingyen adná át. Nyomós érv volt a vitában, hogy az orosz udvar és Miloš Obrenović herceg, Szerbia fejedelme is alkudott a könyvtárra. A rendek tehát joggal féltek attól, hogy azt külföldre viszik, és így elvész a „magyar történelmi tudomány” számára. Az alsó tábla egyúttal felkérte a nádort, hogy tegye meg a szükséges lépéseket.⁷ Mindezt az 1836.

³ BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 316.

⁴ Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikk. Bp. 1901. 361. és 407.

⁵ 1830. Esztendő' Szent Mihály Havának 8. napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Írásai. Posony, 1830. 268. — Említi BERLÁSZ J. *I.m.* 212. és 316.

⁶ 1836: 37. tc. 1. és 3. §. = 1832ik esztendőben . . . rendeltetett Magyar Ország gyűlésének írásai. Posony, 1836. 7/2. köt. Mell.: 155–156. (a továbbiakban: Ogy Írásai 1832–36); Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikk. Bp. 1896. 71–72. — Jankovich Miklós gyűjteményéről: BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményének kialakulása és sorsa*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–71*. Bp. 1978. 117–143.; újabban a *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*. (Szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig) c. kötet több tanulmánya (Bp. 1985. 23–196.).

⁷ Ogy Írásai 1832–36. 6. köt. 236. Az ülésről: KOSSUTH Lajos: *Országgyűlési Tudósítások. 5. köt.* Bp. 1961. 447. — Kossuth nyomán említi (lábjegyzetben) a megajánlás tényét BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 316. — Kubinyi Ferenc adatai szerint 4871 műről, 10 302 kötetről volt szó; ebből az ingyen felajánlott magyar anyag kb. 3500 kötetet, Ráday Gedeon levelezése kb. 300 darabot számlált; s térítés nélkül engedtek volna át 6 festményt, a metszetgyűjteményt és a kb. 100 darabból álló csigagyűjteményt is. (*A magyar nemzeti múzeum mint nemzeti intézet és tulajdon örökítése* . . . = Pesti Napló, 1859. febr. 9. 2.)

febr. 18-i országos (hivatalos, teljes) ülés is helyeselte.⁸ A főrendi tábla viszont 1836. márc. 5-én megtagadta az országos segedelmet, mégpedig hármassal indokkal: nem tudni, a Ráday-gyűjteményben levő munkák nincsenek-e meg a Múzeumban; rendes épület hiányában nem tudnák hová tenni; elvileg nem értenek egyet a kötelező ajánlással.⁹

A vita a konzervatív főrendek teljes értetlenségéről tanúskodott. A főlovászmester, Zichy Ferenc gróf az összeget sokallotta. Orczy Lőrinc báró „meg volt győződve, hogy ha ilyesek végett kényszerített ajánlásokba bocsátkoznak az ország Rendei, nem lesz egyéb dolguk, mint örökké könyveket venni; mert olly birtokosokra, kik bibliothecáikat megunták, bizony elegendő számmal találunk. Van elég könyve a Musaeumnak, s ennek sem veszi hasznát a' közönség, mert helyszűke miatt bépakolva hevernek.” Cziráky Antal gróf, országbíró volt az, aki elsőként említette a subsidium elvi helytelenségét, de gyakorlati ellenérve is volt: a Széchényi Könyvtárban őrzött Kovachich-gyűjteményben a Ráday-téka darabjai közül bizonyára sok megvan. Perényi Zsigmond báró és Vay Miklós hiába javasolták, hogy a Jankovich-féle ügylet példájára hatalmazzák fel a nádort, vizsgálta meg a könyvtárat, s ha olyan példányokat talál, amelyek hiányoznak a Múzeumból, bocsátkozzék alkuba. Meglepő módon a nádor is a konzervatívok pártjára állt azzal, hogy nincs megfelelő hely a könyvtárnak, azaz előbb épületről kell gondoskodni.¹⁰ József nádort bizonyára az a meggondolás vezette, hogy a túl sok ajánlást úgysem lehetne keresztül vinni, ezért célszerűbb a valóban fontosabb épületekre összpontosítani a figyelmet. Egyébként tényleg nem volt hely sem, ahol a gyűjteményt rendesen felállítsák.

Az alsó tábla nem törődött bele a kudarcba. Miután a főrendek is hozzájárultak a felkelési pénztár (Fundus Insurrectionalis Concurrentionalis) kamatbevételének (kb. évi 12 000 pft) múzeumi célra fordításához,¹¹ a követek többsége úgy vélte, már nincs szükség új ajánlásra, mert a Ráday-könyvtár vételére a megszaporodott múzeumi pénztárból is kitelik. Az elhelyezés gondja szintén megszűnik majd, hiszen a két tábla egyetértett a múzeumpalota felépítésében. Március 30-i második üzenetükben mindezt kifejtették, és indítványozták, hogy az adásvétel lebonyolítását bízzák a nádorra.¹² Mivel a subsidium gondolatát a követek elejtették, április 11-i ülésükön a főrendek is hajlottak némi engedményre. A Ráday-könyvtár megvételének elhatározását korainak tartották ugyan, de abba beleegyeztek, hogy a nádort hatalmazzák fel: vizsgálta meg, hasznos-e a nemzetnek a gyűjtemény megszerzése, s ha igen, akkor intézkedjen belátása szerint.¹³ Ezt már a követi tábla is elfogadta, s a nyomaték kedvéért törvénybe kívánta iktatni. A felső tábla viszont feleslegesnek ítélte, így országgyűlési határozatként mondták ki, hogy a Ráday-család könyv- és kéziratárát a Nemzeti Múzeum számára meg lehet vásárolni, ha a nádor „czélerányosnak isméri.”¹⁴

⁸ 1832ik esztendőben ... rendeltetett Magyar ország' gyűlésének jegyző könyve. Pósony, 1836. 13. köt. 426–428. (a továbbiakban: Ogy Jkv 1832–36)

⁹ Ogy Írásai 1832–36. 7/1. köt. 97.

¹⁰ KOSSUTH L. I. m. 5. köt. 540–541. p. — Ennek alapján ír az elutasításról és megemlíti Cziráky, Orczy, Zichy nevét BERLÁSZ J. I. m. 316. — Kovachich Márton György 200 köteges iratmátsolat-gyűjteményét még Széchényi Ferenc gróf vásárolta meg 1797-ben; vö. BERLÁSZ J. I. m. 38.

¹¹ 1836: 37. tc. 2. §. = Ogy Írásai 1832–36. 7/2. köt. Mell.: 156.; Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 71–72. — Az előzményekről: KOSSUTH L. I. m. 5. köt. 447.; Ogy Írásai 1832–36. 6. köt. 235., 7/1. köt. 97.

¹² Ogy Írásai 1832–36. 7/1. köt. 105.; KOSSUTH L. I. m. 5. köt. 595.; Ogy Jkv 1832–36. 14. köt. 149.

¹³ Ogy Írásai 1832–36. 7/1. köt. 346.; KOSSUTH L. I. m. 5. köt. 643.; Széchényi István 1836. ápr. 11-i levele Tasner Antalhoz. = *Gróf Széchényi István levelei. 2. köt.* Bp. 1890. 282.

¹⁴ Az 1836. ápr. 15-i kerületi ülésről: Diéta közlő. OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1357. 242/2. lev.; Ogy Írásai 1832–36. 7/1. köt. 448. — A törvényjavaslat: Ogy Írásai 1832–36. 7/1. köt. 560. (innen az idézet). — Az üzenetváltás: Ogy Írásai 1832–36. 7/2. köt.

Az 1836-os végzés végrehajtására nem történt semmi; József nádor ezúttal nem intézkedett. Ezért a következő országgyűlésen néhány követ már a tanácskozások kezdetén sürgette a Ráday-könyvtár ügyének napirendre tűzését. A liberális Klauzál Gábor (Csongrád megye) az 1839. szept. 26-i kerületi ülésen az ún. kiemelt tárgyak, az excerpták között akarta megvitatni; a szintén ellenzéki borsodiak pedig a minden diétán összeállított országos sérelmek és kívánatok (gravamenek és postulatumok) sorába vétették fel, hogy a gyűjteményt „a nemzet költségén” — vagyis országos ajánlással — óhajtják megszerezni. A követek amiatt aggódtak, hogy a család külföldre adja el az értékes anyagot; Dubraviczky Simon (Pest megye) a december 18-i kerületi ülésen fel is hozta, hogy tudomása szerint vevő forgolódik a péceli kastély körül, ahol a könyvtár volt. Az alsó tábla azonban egyelőre úgy döntött, hogy előbb várják be a nádor tudósítását, s csak azután foglalkozzanak érdemben ezzel a tárggyal.¹⁵ József nádor az 1840. jan. 31-én beterjesztett múzeumi jelentésében meg sem említette a Ráday-könyvtárat.¹⁶ Ezért a diéta vége felé, 1840. máj. 2-án az alsó tábla — Dubraviczky Simon (Pest megye) előző napi indítványára¹⁷ — üzenetben kért felvilágosítást a nádortól, „ezen gyűjtemény tartalmának nemzeti érdekéről.”¹⁸ Ő még aznap válaszolt (frásban), s két okkal magyarázta, miért nem teljesítette megbízatását. Egyrészt azzal, hogy az 1838-as dunai árvíz a Nemzeti Múzeumot is fenyegette, ezért a veszedelem elhárítására, a gyűjtemények elszállítására kellet fordítani az erőket. Másrészt azzal, hogy a meglévő állomány katalógusai még nem készültek el — ez az új épület befejezéséig nem is lehetséges —, holott az összehasonlítás végett szükség volna rájuk. Megígérte: ha ez a feltétel is adva lesz, a rendek kívánása szerint fog eljárni.¹⁹ Ebben a követek is megnyugodtak, pontosabban — a diéta vége lévén — nem feszegették tovább a dolgot.

1844-ben ismét Borsod megye követutasításából²⁰ sorolták a sérelmek és kívánatok közé, hogy a nádori intézkedésekről kérjenek tudósítást. A június 1-i kerületi ülés — a sérelmi (gravaminális) küldöttség véleményével ellentétben — szintén jónak látta ezt,²¹ s a július 5-i országos ülésen is csak Zsoldos Ignác (Veszprém megye) jelentette ki, hogy küldői nem kívánják a Ráday-könyvtár megvásárlását; Horvátország követe, Metel Osegović pedig azt, hogy ő bármiféle gyűjtemény országos költségen való megvételét ellenzi.²² A főrendek azonban — a július 13-i ülésükön megvitatott és augusztus 2-án

582., 611. — L. még: Ogy Jkv 1832–36. 14. köt. 279. — Megjegyzendő, hogy Dobos János péceli lelkész 1860-ban közzétett cikkében (*A gróf Ráday-család péceli könyvtárának rövid ismertetése*. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1860. jún. 22. 782. has.) ezt a kezdeményezést és határozatot 1843-ra datálja, jókora tévedéssel.

¹⁵ Az 1839. szept. 26-i kerületi ülésről: Stuller Ferenc: Országgyűlési Tudósítás. 1839–40. OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1426. 3. köt. 82/1. lev. — A gravaminális küldöttség jelentése: 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' közgyűlésének írásai. Posony, 1840. 2. köt. 294–295. (a továbbiakban: Ogy Írásai 1839–40). — Az 1839. dec. 18-i kerületi ülésről: Sárváry Ferenc és Antal: Napló az 1839-ki országgyűlésről. Országgyűlési Könyvtár Mo.Ic:1839/40. 6. köt. 17/2–18/1. lev. — A kerületi észrevételek a sérelmekről és kívánatokról: Ogy Írásai 1839–40. 3. köt. 98.

¹⁶ Ogy Írásai 1839–40. 2. köt. 408–409.

¹⁷ Ország Gyűlési, Poson s Bihar Megyei Gyűlési magány Jegyzetek 1840^k évben. OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2605. 196/1. lev.; Konkoli Thege Pál: 1840-dik évi országgyűlés. Pest, 1847. 2. köt. 544–545.

¹⁸ Ogy Írásai 1839–40. 4. köt. 98.

¹⁹ Uo. 4. köt. 145–146.

²⁰ ZÁHONY Béla: *Borsodmegye országgyűlési utasításai a reformkorban*. Miskolc, 1929. 41.

²¹ 1843-ik esztendei Pünkösöd hava 14-ik napjára rendeltetett Magyarországi Közgyűlésének írásai. Posony, 1844. 2. köt. 336. (a továbbiakban: Ogy Írásai 1843–44); Kovács Ferenc: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Bp. 1894. 4. köt. 623.

²² 1843^{dik} esztendei Pünkösöd hava 14^{dik} napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a' tekintetes Karoknál és Rendeknél. Posony, 1844. 4. köt. 266. — Az üzenet: Ogy Írásai 1843–44. 2. köt. 517.

átküldött válaszuk szerint — inkább be akarták várni a szokásos nádori beszámolót.²³ Közben, július 25-én fel is olvasták a múzeumi jelentést, így az alsó tábla a sérelmi felírásból kihagyta ezt a pontot.

József nádor közölte a rendekkel, hogy a Nemzeti Múzeum rendes évi jövedelméből nem tudja megvásárolni a Ráday-könyvtárt, pedig érdemes volna.²⁴ Megint előtérbe került tehát a korábban már javasolt forma, a külön ajánlás. Pár hónappal később úgy tűnt, megtalálták a megoldást. Az 1844. okt. 17-i kerületi ülésen a tervezett országos közpénztár keretében 100 000 pengő forintot ajánlottak meg a Nemzeti Múzeum költségeire, azzal a — Pázmány Dénes (Komárom megye) által indítványozott — megszorítással, hogy ebből kell megvenni a Ráday-gyűjteményt is.²⁵ Jóváhagyta ezt az október 23-i országos ülés és a felső tábla többsége is²⁶ bár az október 31-i és november 2-i főrendi vitában elhangzott néhány helyesbítő észrevétel. Zichy Ödön gróf, Barkóczy János gróf és Aczél Antal tornai főispán előbb tudni szeretne volna a pontos vételárat, Majláth György országbíró pedig a minél olcsóbb árra irányuló alkut szorgalmazta.²⁷ Hiába volt meg azonban a jószándék: az országos közpénztár terve a főrendek ellenállása miatt megbukott, így a Ráday-könyvtár megvásárlására szánt pénzt sem szedték be.

Utoljára Pest megye 1847-es követutasítása — és ennek mintájára még számos törvényhatóság instrukciója — sürgette, hogy a péceli Ráday-könyvtárt szerezzék meg a Nemzeti Múzeum számára.²⁸ Az 1847–48-as országgyűlés napirendjén azonban már nem szerepelt ez a kérdés. Közel másfél évtized telt el, amikor mégis közgyűjteménybe került az értékes könyv- és kéziratanyag: 1862-ben szállították a pesti református főiskolára. Talán érdemes megemlíteni, hogy ekkor is országos gyűjtéssel teremtették elő a vételárat, 40 000 pengő forintot.²⁹

BÉNYEI MIKLÓS

Toldy Ferenc javaslata könyvtárügyben. Az Egyetemi Könyvtár egykori igazgatója, az országos hírvéltudós Toldy Ferenc, 1848 májusában javaslatot nyújtott be br. Eötvös József kultuszminiszterhez, a hazai könyvtárak számbavételére, hogy a könyvtárak állapotáról, igényeiről, kimerítő jelentést tessen a miniszternek.

Eddig a Helytartótanács volt a könyvtárak felügyeleti szerve. Az intézmény eltörlésével a hatáskör a miniszterre szállt. Toldy egy olyan körrendelet kiadását szorgalmazta, mely egyúttal utasítást legyen a könyvtárvezetőknek, hogy körútja alkalmával érkezésekor, akadály nélkül ismertessék vele a gyűjtemény történetét, szervezetét, a gyarapítás forrásait, a lajstromokat s minden olyan irományt vagy kívánalmat, mely egy átfogó országos könyvtári szemlélet megvalósításához szükséges.

Célja érdekében az ország nagyobb városait kívánta bejárni. A városok egy része az akkori történelmi Magyarország határain belül volt, másik részük a mai ország területén

²³ 1843-dik évi május 14-én rendeltetett magyar-országgyűlésen a' méltóságos főrendeknél tartatott országos ülések naplója. Posony, 1844. 5. köt. 204. (a továbbiakban: Főrendi Napló 1843–44); Ogy Írásai 1843–44. 3. köt. 15.

²⁴ Ogy Írásai 1843–44. 2. köt. 562.

²⁵ Kovács F. I. m. 6. köt. 229–230.; Országgyűlési napló 1843/4^{ik} évről. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára R. 4: 661/1. lev.

²⁶ Ogy Írásai 1843–44. 4. köt. 184. és 249.

²⁷ Főrendi Napló 1843–44. 7. köt. 203., 222.

²⁸ Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. Bp. 1951. 193–194. Vö. BERLÁSZ J. I. m. 293.

²⁹ PRUZSINSZKY P. I. m. 43. — Közben, 1845–52 között Dobos János péceli lelkész leltárba vette a gyűjteményt: DOBOS J. I. m. 782. has.; KOÓS J. I. m. 102., 105. — Dobos János ír arról is, hogy az utolsó rendi országgyűlés előtt és alatt egy németországi antikvárius, Armbruster kerülgette a könyvtárt.

fekszik. Ilyen könyvtári központok: Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém.

Nemes elgondolását, tervét, Eötvös József bár hasznosnak találta, de az egyetemek rendezéséig és a „jelenlegi körülményekben” jobbnak találta a tervezett körüt elhalasztását, s hogy könyvtár ügyben az érintkezést hivatalával az eddigi úton eszközölje. Az egykori beadványt, mely kutatásaim során a Magyar Országos Levéltárban került elő, egész terjedelmében alábbiakban teszem közzé:

„Méltóságos Bárá Minister Ur!

Méltóztatott Nagyságod f. hó 4-dikén abbéli akaratát előttem kegyesen kinyilatkoztatni, mely szerint a haza cath. főiskoláinak könyvtárait megutazván, azoknak szerkezetéről, állapotjáról és szükségseiről kimerítő hivatalos jelentést, és ennek nyomán az érdekökben teendőkről véleményes előadást terjesszek elő. Méltóságodnak ezen, reám nézve megbecsülhetetlen bizodalmának minél jobban kívánván megfelelni, bátor vagyok esedezni: hogy a valamennyi academiák, lyceumok és ugynevezett Studium Philosophicumok igazgatóihoz intézendő, s nekem megbízó és felhatalmazó levélül szolgálendő körrendeletben tétetnék, ki miszerint a könyvtárak minden osztályai előttem készséggel megnyitassanak, a lajstromok s egyéb azokat illető mindennemű irományok közöltessenek, a könyvtár történetét, szerkezetét, igazgatását használatát, forrásait, netalán alapítványait, szóval annak mindennemű viszonyait illető tudakolásaimra kimerítő felvilágosítások adassanak.—

E körüt véleményem szerint két szakaszban lenne teendő, úgy hogy az egyik Eger, Rozsnyó, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolosvár, és Temesvár és Szegedre, — másika Vác, Győr, Pozsony, Nagyszombat, Szombathely, Zágráb és Pécsre terjedne. Minthogy pedig Erdély visszakapcsolva még nincsen, a kolosvári lyceum könyvtárát illetőleg vagy az erdélyi k. kormányzóhoz lenne megkereső levél intézendő, vagy talán a kegyes tanítórend provincialisától (Pesten) egy a könyvtárnokhoz szóló rendeletet kieszközölnöd. Kolosvárt és Szegedet kivéve, valamennyi említett városokban van a főiskolai könyvtáron kívül érseki, püspöki vagy káptalani könyvtár is. De vannak ilyek még Esztergom, Kalocsa, Nyitra, Szepes-Váralja, Székesfehérvár, Veszprém, Gyulafejevárv és Beszterce városaiban is. Mind ezek megjárása Méltóságod tervét közvetlenül ugyan nem látszik előmozdítani, de miután azok ismerete a magyar egyházi ügy főkormányzóját még is érdekli, s azoknak a vállalatba bevonása a költségek tetemes növekedése nélkül eszközölhető: ha Méltóságod ezekről is kívánna, idővel tán használhatólag, hitelesen értesülni: az illető egyházfőnökökhöz s azok helytartóihoz hasonló megbízó s egyszersmind megkereső levelek kétség kívül célhoz vezetnének.

Segédül Szabó Károly urat, ki jeles tudományosságáról s a hellén literatura körüli működéséről Méltóságod előtt is ösmeretes, vagyok bátor kikérni.

Mely alázatos előterjesztés után mély tisztelettel Méltóságod alázatos szolgálja

Toldy Ferenc

a m. k. egyetemi könyvtár igazgatója

Pesten május 7. 1848”

(Külszeten:)

Magyarország közoktatási Ministeréhez .Előterjesztése az egyetemi Könyvtár igazgatónak a könyvtár vizsgálati körüt tárgyában.

br. Eötvös József miniszter válasza:

„Tisztelt Egyetemi Könyvtári Igazgató Ur! F. hó 7-ről hozzám intézett tudósításaira válaszolom: az egyetem rendezéséig a könyvtár ügyét illetőleg az eddigi uton fog Ön velem közlekedni, a katolikus főiskolák könyvtárainak megutazását pedig a jelenlegi körülményekben kénytelen vagyok elhalasztani.

Hazafiúi üdvözléttel

Budapest 10. 5. 1848

Egyetemi könyvtár igazgató Urnak, Pesten”

(Orsz. Levéltár. H. 54. (3). 1848/49-évi Vall. és közokt. minisztérium. Elnöki iratok. 201 — 202 sz.)

kézjegy.

VALKÓ ARISZTID

A pesti könyvkötők 1855-ben. 1855. április – május hónapokban a pesti rendőrigazgatóság lakónyilvántartást készített, amelynek ábécé rendszerű összesítője Pest-Buda-Óbuda lakóinak nevét, foglalkozását, lakóhelyét tartalmazza, és igen értékes adatokat közöl a pesti könyvkötőkről is.¹ Az összeírásban 50 447 név található. Kezelését megnehezíti a sok utólagos bejegyzés, a nevek következetlen írása, az anyagot azonban nem tudjuk nélkülözni a pesti ipar történetének vizsgálatánál. A 18 – 19. századból származó adókönyveket kiselejtezték, így a lakosság foglalkozási struktúrájáról, az iparúzők számáról csak töredékes források állnak rendelkezésre. A különféle módszerekkel készült címtárak csak a céhekbe felvett, legényekkel dolgozó, nagyobb bolttal rendelkező mesterek nevét és címét tartalmazzák, és a 19. század közepén, amikor a különböző jogosítványok alapján vagy illegálisan dolgozó iparosok száma meghaladta a mesterekét, már egyre kevésbé adnak hiteles képet.

Vojdisek József 1822. évi címjegyzékében 11 könyvkötő neve szerepel,² Blaskovits kalendáriumában 1840-ben 18, 1848-ban 17 pesti könyvkötőt jegyeztek fel.³ Az 1859-ben készült Lloyd Kalender⁴ 35, az 1871. évi iparkamarai összesítés,⁵ amely elvileg a céhen kívüli iparosokra is kiterjed, mindössze 32 könyvkötő nevét tartalmazza. Az 1855-ös összeírásban az iparosok különféle kategóriáit találhatjuk meg. „Mester”-nek azokat jelölték, akik tagjai voltak a céheknek, és legények, inasok segítségével dolgoztak. „Kontár”-oknak az engedély nélküli kézműveseket tekintették, csak az „ipar” (pl. könyvkötő, nyomdász, szabó, asztalos stb.) nevét adták meg a legény nélkül dolgozó mesterek, zsidó kézművesek, különféle engedély alapján tevékenykedő iparosok esetében. Összeírták a férjük műhelyét tovább vezető „özvegy”-eket, valamint a letelepedett, de idegenek szolgálatában álló „legény”-eket.⁶ Forrásunk – kiegészítve levéltári adatokkal – 62 könyvkötő helyzetéről, státusáról, lakóhelyéről ad áttekintést.

Az összeírás keletkezésekor a pesti könyvkötők jogi helyzetét az 1851. évi Ideiglenes Iparrendtartás⁷ határozta meg. Ennek értelmében a kézművesek vallási és nemzetiségi különbség nélkül jogot kaphattak az iparúzésre, ha mesterségüket megtanulták. A rendelkezés 3 éves tanulói időt 6 év vándorlást írt elő, és a megfelelő szakképzettséget tanulólevéllel, vándorkönyvvel, valamint a társaknak bemutatott mestermunkával (remeklés) kellett igazolni. 1851-ben a remekmunkát is központilag szabályozták,⁸ így a céhek nem gördíthettek akadályokat a supplikánsok elé. A polgári forradalom előtt a testületek azzal védekeztek a konkurencia ellen, hogy szorosra zárták soraikat az önállósulni kívánók elől, nehéz remekfeladattal, magas taksák beszédésével hosszú évekre elhúzták a mesterjog megszerzésének menetét. A városi magisztrátus azzal gyakorolt nyomást a testületekre, hogy a supplikánsoknak előzetesen megadta a tanácsi mesterjogot, indokolt esetben pedig a legénytartási engedélyt. A polgári forradalom előtt felvett mesterek egy része a városi polgárjogot is megszerezte, azonban ennek költségeit csak a leggazdagabbak vállalhatták. A feudális kötöttségek megszűnése miatt 1848 után az iparúzők száma megnőtt. Míg az 1840-es években 9 könyvkötőt vetek fel mesternek, az 1850-es években az új mes-

¹ OL D 55. General Gouvernement, Allgemeiner Wohnungsanzeiger Pest-Ofen-Altöfen.

² VOJDISEK, J.: *Adressbuch der königlichen freyen Stadt Pesth.* Pest, 1822. 159.

³ BLASKOVITS, A: *Pesther und Ofner Wegweiser.* Gemeinnütziger Geschäftskalender für alle Stände Ungarns zugleich Adressenbuch der königl. Freistädte Pest und Ofen. Pest, 1840: 130, 1848: 132.

⁴ *Pesther Lloyd Kalender.* Handels- und Gewerbe Adressbuch für das Jahr 1859. 16.

⁵ *Adressen Kalender* von Pest, Ofen und Altöfen für die Jahre 1871 und 1872. 258.

⁶ DÓKA Klára: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872).* Akadémiai K. Bp. 1979. 181.

⁷ *Provisorische Instruktion über die Regelung der Handels- und Gewerbeverhältnisse im Kronlande Ungarn.* Pest, 1851.

⁸ *Meistertücks Aufgaben,* Pest, 1851. (Kereskedelmi és Iparkamara)

terek száma 30-ra növekedett, 1860—1872 között pedig — amikor az 1859. évi iparrend⁹ előírásai értelmében teljes iparszabadság volt, 40 könyvkötő kapott önállósulási engedélyt (iparjegyet).

Az 1840-es, 1850-es években felvett mesterek megtalálták helyüket a városi munkamegosztásban, és a műhelyek évtizedeken át működtek egy-egy család irányításával. Az 1840-es, Blaskovits-féle címtárban szereplő 18 mesterből 1859-ben 10 (55,55%) még mindig fenntartotta műhelyét (vagy utódja vezette azt), az 1859-ben működő 35 műhelyből pedig 21 (60%) maradt 1871-re ugyanazon család kezén.¹⁰

Az 1855-ös összeírásban szereplő könyvkötők pesti pályafutását vizsgálva 1848 előtt felvett, polgárjoggal rendelkező, és nem polgár céhtagokkal, zsidó iparúzókkal, engedélyesekkel, tanácsilag felvett mesterekkel, az 1850-es években a céhbe álló iparosokkal, iparjegyesekkel és ideiglenesen a városban tartózkodó legényekkel egyaránt találkozunk. A legények száma azonban nagyobb volt az összeírtaknál, mert a forrás, természetesen megfelelően, az önálló lakással nem rendelkező vándorlegényeket nem tartalmazza.

Adattárunkban a pesti városi tanács,¹¹ a helytartótanács,¹² a pesti kerületi kormányzat,¹³ a budai helytartósági osztály¹⁴ iratanyagát és az említett címtárak adatait használtuk fel, és a további kutatás elősegítésére áttekintést adunk az 1855-ben összeírt könyvkötők életútjáról. A forrásadottságok miatt az anyag nem egyenletes. Vannak olyan személyek, akiknek pályafutását végig lehet kísérni, néhány esetben azonban az illőre csak az összeírás szolgáltat adatot (pl. boltot bérlő, vagy más jogán dolgozó mesterek, engedély nélküli iparosok, továbbvándorló legények).

Rovataink a következők:

1855-ös adatok: név, jogi státusz (mester, iparos, legény, özvegy)

lakáscím (városrész, utca, hrsz, házzszám) a ház mai helye (Pest Város

Topográfiai mutatói alapján).¹⁵

Egyéb adatok:

a) A polgári forradalomig terjedő időszak:

— származás, tanulmányok, legényidő, mesterfelvétel. = levéltári jelzet

— polgárjog (Pest polgári c. összeállítás alapján)¹⁶

— Blaskovits ... 1840: városrész, utca neve

— Blaskovits ... 1848: városrész, utca neve, hrsz

b) 1850-es évek:

— mesterfelvétel körülményei, egyéb adatok = levéltári jelzet

— Lloyd Kalender 1859: városrész, utca, házzszám

c) 1860—1872 közti időszak:

— iparjegyre vonatkozó és egyéb adatok = levéltári jelzet

— Adressen Kalender 1871: városrész, utca, házzszám.

(A források az utcanéveket németül tartalmazzák, ezeket a korabeli magyar formában adjuk.)¹⁷

⁹ *Gewerbe Ordnung*. Pest, 1859.

¹⁰ DÓKA, i. m. 206, 229.

¹¹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) Pesti lt. Intimata a. n., Relationes a. n. (1840—1848), Engedélyek (1848—1849), Tanácsi iratok (1850—1872).

¹² Országos Levéltár (OL) Helytartótanács, Departamentum Civitatensae (1840—1848). C 49.

¹³ OL Abszolutizmuskori lt. Districts Regierung Pest, városi osztály, D 104.

¹⁴ OL Abszolutizmuskori lt. Helytartósági Osztály, Buda, D 120.

¹⁵ *Pest város topográfiai mutatói*. Össz: BÁCSEI Vera. Belváros, Lipótváros Bp. 1981, soksz. Terézváros Bp. 1982. soksz. Ferencváros, Józsefváros kéziratban (BFL)

¹⁶ *Pest polgári é.n.* (részben kéziratban) Össz: ILLEFALVI I. Lajos (BFL)

¹⁷ Az azonosítás a BFL utcanév nyilvántartása szerint készült.

1. *Bár Salamon*, mester. Terézváros, Könyök utca — /9. Mai helye: VI. Népköztársaság u. 6—7. Egyéb adat nincs.
2. *Berthold Antal*, legény. Terézváros, Három mozsár utca 1047/1. Mai helye: VI. Mozsár u. 2. Egyéb adat nincs.
3. *Berthold Agoston*, legény. Terézváros, Kis mező utca 233/27. Mai helye: VII. Klauzál u. 33. Egyéb adat nincs.
4. *Bischovszky Károly*, iparos. Terézváros, Király utca 671/55. Mai helye: VII. Majakovszkij u. 59/b. (lakás) Belváros, Sarkantus utca 605/1, Mai helye: V. Vitkovits M. u. 11. (bolt).
  - a) Budán született, 1841-ben kért Pesten mesterjogot. Mivel célját nem érte el, kontárkodni kezdett. Munkájához asztalos legényeket is foglalkoztatott, de ezt 1846-ban megtiltották. = BFL Pesti lt. Rel.a.n. 14760. Blaskovits . . . 1848: —
  - b) 1851-ben a céh — a városi tanács utasítására — felvette, és megkapta a mesterjogot. = BFL Pesti lt. Tan. 11787/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Lipótváros, Színház tér 1. c) Adressen Kalender 1871: —
5. *Boldog Lajos*, mester. Belváros, Hatvani utca 585/4. Mai helye: V. Kossuth L. u. 6.
  - a) Kalocsáról jött Pestre, az 1840-es években a Nemzeti Színháznál dolgozott. — BFL Pesti lt. Tan. 7938/1850—52.
  - b) 1851-ben vették fel a céhbe. = BFL Pesti lt. Tan. 7938/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Váci utca 5.
  - c) 1870-ben főcéhmesterré válsztották. = BFL Pesti lt. Tan. II. 96/1870. Adressen Kalender 1871: —
6. *Bopel János*, iparos, Terézváros, Retek utca 1314/2. Mai helye: VI. Révay M. u. 6. Egyéb adat nincs.
7. *Borovszky János*, iparos. Belváros, Vármegye u. 563/8. Mai helye: V. Vármegye u. 10.
  - a) —
  - b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Hatvani utca 5.
  - c) Adressen Kalender 1871: lakás: Belváros, Lipót utca 8, bolt: Belváros, Hatvani utca 9.
8. *Bucánszky Bertalan*, iparos. Belváros, Zöldfa utca — /7. Mai helye: V. Márc. 15. tér (megszűnt).
  - a) Gömör megyében született, 1841-ben kezdett vándorolni, Bécsben, Wittenbergben, Párizsban járt. 1848-ban jött Pestre. = BFL Pesti lt. Tan. 8407/1850—52.
  - b) 1851-ben felvették mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 8407/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Uri utca 13.
  - c) Adressen Kalender 1871: —
9. *Eder Adolf*, iparos. Belváros, Aranykéz utca 30/5. Mai helye: V. Aranykéz utca 6. A könyvkötészet mellett diszjúáru készítéssel is foglalkozott. Egyéb adat nincs.
10. *Eigner Klára*, özvegy. Terézváros, Három dob utca 402/17. Mai helye: VII. Dob u. 21.
  - a) Férje Exner István (!) 1826-ban kapott polgárjogot. = Pest polgárai 98.
  - b) —
  - c) —
11. *Falkenberg Herman*, iparos. Belváros, Lipót utca 249/47. Mai helye: V. Váci u. 84.
  - a) Külföldön tanulta mesterségét, 1834—1840 között vándorolt, majd Aradon a kartonnyomó mesterséget űzte. = BFL Pesti lt. Tan. 7875/1855.
  - b) 1855-ben kért Pesten mesterjogot, amit a helytartósági osztály utasítására kapott meg. = OL D 122. Ht. o. IX. B. 18494/1855. Lloyd Kalender: Belváros, Zsibárus utca—Váci utca 1.
  - c) Adressen Kalender 1871: —
12. *Fekete Lajos*, legény, Józsefváros, Zerge utca 981/7. Mai helye: VIII. Makarenko u. 19.
  - a) Pesten tanulta mesterségét, 1822-ben szabadult, 1830-ban Nagyváradra költözött, és ott filiális (nagyobb céhbe beiratkozott, nem teljes jogú) mester volt. = BFL Pesti lt. Tan. 957/1853.
  - b) 1850-ben költözött Pestre, de a céh nem akarta fogadni. 1853-ban a magisztrátustól megkapta a tanácsi mester címet, de továbbra is legényként dolgozott. 1854-ben a budai helytartósági osztály rendelte el a céhbe való felvételt. = BFL Pesti lt. Tan. 8962/1854. Lloyd Kalender: 1859: Ferencváros, Üllői út 3.
  - c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Kalap utca 6.
13. *Fehérváry György*, legény. Terézváros, Fűzfa utca 391/2. Mai helye: VII. Dohány u. 2—6. — Rumbach S. u. 1. — Wesselényi M. u. 1. Egyéb adat nincs.
14. *Fenczer Lajos*, legény. Terézváros, Sip utca 389/6. Mai helye: VII. Dohány u. 10. Egyéb adat nincs.
15. *Fix Antal*, legény. Belváros, Lipót utca 173/49. Mai helye: V. Váci utca 85. Egyéb adat nincs.
16. *Fleischmann Mihály*, iparos. Terézváros, Fekete sas utca 602/8. Mai helye: VII. Holló u. 7.

a) Dunaszerdahelyen született, Pozsonyban szabadult, tanulóhelyén és Pesten volt legény. = BFL Pesti lt. Tan. 7074.

b) 1852-ben jelentkezett először mesterjogért, de elutasították, mert sem tanulólevele, sem vándorkönyve nem volt. Kontárkodni kezdett. = BFL Pesti lt. Tan. 12536/1850–52. 1858-ban újra mesterjogot kért, amit a helytartósági osztály utasítására ért el.

= BFL Pesti lt. Tan. II. 1228/1858. ÓL D 122. Ht. o. IX. B. 24712/1858. Lloyd Kalender 1859: —

c) Adressen Kalender 1871: —

17. *Feigt Lajos*, mester. Józsefváros, József utca 928/9. b. mai helye: VIII. Reviczky Gy. u. 5. (lakás) Belváros, Szénégető utca —/9. Mai helye: V. Reáltanoda u. 12. (Bolt).

a) Már az 1840-es években mester volt, polgárjogot nem szerzett.

Blaskovits . . . 1840: Belváros, Ferencsek tere

Blaskovits . . . 1848: Belváros, Egyetem utca 490.

b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Egyetem utca 2. A céh rendmesteri teendőit látja el.

c) Adressen Kalender 1871: —

18. *Friedrich Ferenc*, mester. Lipótváros, Feldunator 316/— Mai helye: V. Vigadó u. 2.— Apáczai Csere J. u. 1.

a) Budán született, itt tanulta mesterségét. 14 évig vándorolt Magyarország, Ausztria, Horvátország városaiban. 1835-ben Zágrábban — remek készítése nélkül — mester lett. 1838-ban Pestre költözött, ahol díszművek készítésére kapott engedélyt. 1847-ben a helytartótanáchoz fordult mesterjogért. — BFL Pesti lt. Int. a. n. 6516. ÓL C 49. Dep. Civit. 1847—36—467.

b) 1852-ben — a pesti kerületi kormányzat utasítására — vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 12066/1850—52. Tan. 15339/1850—52.

1852-ben alcéhmesterré választották, majd 1858-ban megerősítették funkciójában. = BFL Pesti lt. Tan. 12566/1850—52. II. 1146/1858. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Kígyó utca 1.

c) Adressen Kalender 1871: —

19. *Geiger József*, legény. Józsefváros, József utca 1002/31. mai helye: VIII. Krúdy Gy. u. 11. Egyéb adat nincs.

20. *Geigler Lipót*, legény. Terézváros, Kerepesi út 26. Mai helye: VII. Rákóczi út 58. Egyéb adat nincs.

21. *Gloger József*, mester. Belváros, Lipót utca 229/26. Mai helye: V. Váci utca 62—64.

a) Pesten született, 1839-ben szabadult fel inassorból és vándorolni kezdett. = BFL Pesti lt. Tan. 8409/1850—52.

b) 1851-ben vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 8409/1850—52. Lloyd Kalender: Józsefváros, Stáció utca 32.

c) 1870-ben alcéhmesternek választották. = BFL Pesti lt. Tan. II. 96/1870. Adressen Kalender 1871: Belváros, Mészáros utca 11.

22. *Glusch Krisztián*, legény. Józsefváros, Zerge utca 999/15. Mai helye: VIII. Makarenko u. 12. Egyéb adat nincs.

23. *Gstaltmayer József*, mester. Belváros, Szénégető utca 489/— Háztulajdonos. Mai helye: V. Károlyi M. u. 12.— Reáltanoda u. 13.

a) Pesten született, az 1830-as években lett mester, 1837-ben kapott polgárjogot. 1843—1847 közt alcéhmester volt. = Pest polgárai 125.

Blaskovits . . . 1840: Belváros, Szénégető utca

Blaskovits . . . 1848: Belváros, Szénégető utca 484.

b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Szénégető utca 1.

c) Adressen Kalender 1871: —

24. *Henszler Károly*, iparos. Belváros, Űri utca 454/4. Mai helye: V. Petőfi S. u. 5.

a) Pesten született, az 1830-as években lett mester, 1837-ben kapta meg a polgárjogot. Apja, Henszler Ignác, szintén pesti könyvkötő volt. = Pest polgárai 128.

Blaskovits . . . 1840: Belváros, Űri utca

Blaskovits . . . 1848: Belváros, Űri utca 456.

b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Űri utca 4.

c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Hatvani utca 10.

25. *Hoffmann János*, mester. Belváros, Kalap utca 143/7. Mai helye: V. Irányi J. u. 9.

a) 1844-ben kért mesterjogot, amit azonban a céh késlekedése miatt csak 1847-ben kapott meg. = BFL Pesti lt. Rel. a. n. 14394. Polgárjogot nem szerzett.

Blaskovits . . . 1848: —

b) Lloyd Kalender: Belváros, Kalap utca 7.

c) Adressen Kalender 1871: —

26. *Holtmann Antal*, mester. Belváros, Vármegye utca 596/7. Mai helye: V. Vármegye u. 9.

a) Pesten született, apja, Holtmann Bernát szintén helyi könyvkötő volt. Nála tanulta

mesterségét, 1835—1841 között vándorolt, majd újra apjánál dolgozott. 1846-ban vették fel mesternek. = BFL Rel. a. n. 14405. Polgárjogot nem szerzett.

Blaskovits . . . 1848: Belváros, Kígyó utca 421.

b) Llyod Kalender: Belváros, Vármegye utca 6. (1859)

c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Vármegye utca 6.

27. *Holtmann Vilmos*, mester. Belváros, Kígyó utca 421/5. Mai helye: V. Felszabadulás tér 4.

a) Pesten született, szintén Holtmann Bernát fia. 1841-ben kapta meg vándorkönyvét, 1846-ig vándorolt. Többek között Grazban, Münchenben, Salzburgban, Ausburgban, Stuttgartban járt. = BFL Pesti lt. Tan. 7947/1850—52.

b) 1851-ben vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 7947/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Kígyó utca 5.

c) Adressen Kalender 1871: —

28. *Hornítschek András*, iparos. Belváros, Iskola utca/ 2981. Mai helye: V. Curia u. 3.

a) Pesten született, az 1830-as években lett mester, 1840-ben kapott polgárjogot. = Pest polgárai 145. Blaskovits . . . 1840: Belváros, Régiposta utca Blaskovits . . . 1848: Belváros, Régiposta utca 20.

b) —

c) —

29. *Hornleitner Antal*, iparos. Terézváros, Fűzfa utca 1/3. Mai helye: VII. Dohány u. 1. Egyéb adat nincs.

30. *Horváth Imre*, mester. Belváros, Régiposta utca —/3. Mai helye: V. Régiposta u. 4.

a) —

b) 1853-ban költözött át Pozsonyból, ahol előzőleg mester volt. = BFL Pesti lt. Tan. 5813/1853. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Zsibárus utca 2.

c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Vármegye utca 4.

31. *Kaffesieder Salamon*, iparos. Terézváros, Három dob utca 577/27. Mai helye: VII. Dob u. 30. Zsidó iparúzó, egyéb adat nincs.

32. *Kaffesieder Sándor*, iparos. Terézváros, Nagydiófa utca 291/3. Mai helye: VII. Nagydiófa u. 7.

a) Komáromban született, zsidó származású, 1836—1840 között tanulta ki mesterségét, azután legényként dolgozott. = BFL Pesti lt. Tan. 858/1856.

b) 1856-ban kapott a tanácstól mesterjogot, és legényekkel kezdett dolgozni. 1859-ben a céh kérésére elkészítette remekét. = BFL Pesti lt. Tan. 858/1856. Lloyd Kalender 1859:—

c) Adressen Kalender 1871: —

33. *Kammerlohr Ádám*, iparos. Belváros, Zöldfa utca 301/6. Mai helye: V. Károlyi M. u. 2—4.

a) Pesten született, 1837-ben lett polgár, 1847-ben alcéhmesternek választották. = Pest polgárai 158.

Blaskovits . . . 1840: Belváros, Kalap utca

Blaskovits . . . 1848: Belváros, Kalap utca 200.

b) —

c) —

34. *Karsch Károly*, mester. Belváros, Lakatos utca 204/1. Mai helye: V. Váci utca (megszűnt).

a) Breszlauban született, az 1830-as években lett mester, 1845-ben kapott polgárjogot. = Pest polgárai 160.

b) 1852-ben főcéhmesterré választották. = BFL Pesti lt. Tan. 12566/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Sebestyén tér 1.

c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Sebestyén tér—Lakatos u. 1. (sarok)

Fia, Karsch Lajos 1872-ben iparjegyet váltott. = BFL Pesti lt. Tan. II. 12/1872.

35. *Klobusitzky József*, legény. Józsefváros, Öt pacsirta utca 1482/9. Mai helye: VIII. Puskin u. 18.

a) —

b) Pesten született, 7 évig dolgozott legényként, 1858-ban vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. II. 1335/1857. Lloyd Kalender 1859: —

c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Magyar utca 9. (céhen kívüli iparos)

36. *Kozgłęba Ferenc*, mester. Terézváros, Három szív utca —/13. Mai helye: VI. Dessewffy J. u. 16.

a) 1846-ban kapott mesterjogot. = BFL Pesti lt. Rel. a. n. 14755. Polgárjogot nem szerzett.

Blaskovits . . . 1848: —

b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Plébánia tér, Piaristák épülete

c) Adressen Kalender 1871: —

37. *Kotschis Ferdinánd*, legény. Belváros, Kalap utca 144/5. Mai helye: V. Irányi J. u. 7. Egyéb adat nincs.
38. *Kranz Frigyes*, mester. Ferencváros, Üllői út 820/4. Mai helye: IX. Üllői út 7.
 a) Ausztriában született, 1842–1846 között Pesten dolgozott, 1846-ban kapta meg a tanácsi mesterjogot, remeklésével kapcsolatban azonban még 1848-ban is viták voltak. = BFL Pesti lt. Int. a. n. 12433. Engedélyek 446/1848. OL C 49. Dep. Civit. 1847–36–114. 822. Polgárjogot nem szerzett. Blaskovits . . . 1848: —
 b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Úri utca 6.
 c) Adressen Kalender 1871: —
39. *Leipnik Sámuel*, iparos. Terézváros, Laudon utca 1393/3. Mai helye: VI. Káldy Gy. u. 6.
 a) —
 b) Lloyd Kalender 1859: Terézváros, Könyök utca 9.
 c) Adressen Kalender 1871: Terézváros, Kereszt utca 42 (nem céhes iparos)
40. *Mandl Jakab*, iparos. Terézváros, Három dob utca 402/17. Mai helye: VII. Dob u. 21.
 a) —
 b) Lloyd Kalender 1859: Terézváros, Két szerecsen utca 8.
 Zsidó iparúzó. 1860-ban kérte a céhet, szabadítsák fel inasát. A mesterek ezt megtagadták azzal, hogy sem őt, sem az inast nem ismerik. A tanulólevelet a városi tanács adta ki. = BFL Pesti lt. Tan. II. 219/1860.
 c) Adressen Kalender 1871: Terézváros, Szerecsen utca 8. (nem céhes iparos)
41. *Mundl Herman*, mester. Belváros, Kalap utca 142/2. Mai helye: V. Irányi J. u. 6.— Márc. 15 tér 8.—Molnár u. 2. Egyéb adat nincs.
42. *Nadler János*, mester. Belváros. Iskola utca 298/1. Mai helye: V. Curia u. 3.
 a) Már az 1840-es években mester volt, polgárjogot nem szerzett, Pesten született, apja is könyvkötő.
 Blaskovits . . . 1840: Belváros, Sebestyén utca
 Blaskovits . . . 1848: Belváros, Sebestyén tér 292.
 b) Lloyd Kalender 1859: idősebb és ifjabb Nadler János: Belváros, Kígyó utca—Sebestyén utca 2. 1856-ban Nadler Ferdinánd, pesti aranyműves fia kért könyvkötő mesterjogot. = BFL Pesti lt. Tan. II. 1121/1856.
 c) Adressen Kalender 1871: idősebb Nadler János: Belváros, Kígyó utca 7. Nadler Ferdinánd: Belváros, Lipót utca sarok—Duna utca 11.
43. *Nagy István*, legény. Terézváros, Szövetség utca 61/7. Mai helye: VII. Szövetség u. 8. Egyéb adat nincs.
44. *Nagy Károly*, legény. Józsefváros, Stáció utca 604/1. Mai helye: VIII. Baross u. 1. Egyéb adat nincs.
45. *Nuofer Jakab*, mester. Lipótváros, József tér 217/8. Mai helye: V. József A. u. 12.—Mérleg u. 11.—Perc köz 2.
 a) Würtenbergen született, 1832-ben kapta meg tanulólevelét. 4 évet vándorolt, majd 1839-ben jött Pestre. Itt megnősült, és kontárkodni kezdett. 1844-ben jelentkezett a céhbe, és a városi tanács 1845-ben vette fel mesternek. Remekét elkészítette, de a céh azt nem fogadta el. A helytartótanács elrendelte, más testülettel ellenőriztessék a munkát. Erre azonban nem volt mód, mivel Nuofer a bekötött könyveket eladta. A mesterek 8 céhgyűlésen foglalkoztak ügyével, jogtalan díjakat szedtek. A vitának 1847-ben a helytartótanács vetett véget: elrendelte a költségek visszafizetését, Nuofer azonnal alkalmazhatott legényt, és készített egy könnyű, a napi igényeknek megfelelő mestermunkát. = BFL Pesti lt. Int. a. n. 11125. OL C 49. Dep. Civit. 1845–36–154, 390, 587. 1846–36–777; 1847–36–674.
 b) Lloyd Kalender 1859: Lipótváros, Mérleg utca 6.
 c) Adressen Kalender 1871: —
 1866-ban fia, Nuofer Károly kért iparjegyet. = BFL Pesti lt. II. 9/1866.
 Adressen Kalender 1871: Lipótváros, Bálvány utca 4.
46. *Obermüller Ferenc*, iparos Belváros, Úri utca 452/1. Mai helye: V. Petőfi S. u. 2.
 a) Tirolban született, 1832-ben kezdte meg vándorlását. = BFL Pesti lt. Tan. 4689/1853.
 b) 1853-ban kapott Pesten mesterjogot. = BFL Pesti lt. Tan. 4689/1853. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Párizsi utca 1.
 c) Adressen Kalender 1859: Belváros, Zöldfa utca 36.
47. *Pokorny Antal*, iparos. Belváros, Zsibárus utca 426/2. Mai helye: V. Párizsi u. 4.
 a) Csehországban született, 18 évet vándorolt, 1845-ben a helytartótanács utasítására vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Int. a. n. 11235. Rel. a. n. 14750. OL C 49. Dep. Civit. 1845–36–705. Polgárjoga nem volt. Blaskovits . . . 1848: Belváros, Zsibárus utca 426.
 b) Lloyd Kalender 1859: Lipótváros, Két szerecsen utca 2.
 c) —

48. *Rabony István*, legény. Terézváros, Szövetség utca 61/7. Mai helye: VII. Szövetség u. 8.
 a) —
 b) —
 c) 1869-ben iparjegyet váltott. = BFL Pesti lt. Tan. II. 573/1869. Adressen Kalender 1871: —
49. *Reich Ferenc*, mester. Belváros, Egyetem tér 503/2. Mai helye: V. Egyetem tér 5. — Henszlmann I. u. 1.
 a) 1846-ban kapott mesterjogot. = BFL Pesti lt. Int. a. n. 12059. OL C 49. Dep. Civit. 1846—36—691. Nem lett polgár. Blaskovits . . . 1848: —
 b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Egyetem tér 2.
 c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Egyetem tér 2. Alcéhmesteri teendőket lát el.
50. *Ross Gábor*, iparos. Belváros, Országút 433/20. Mai helye: V. Múzeum krt. 11.
 a) —
 b) 1854-ben kapott mesterjogot. = BFL Pesti lt. Tan. 13062/1854. Lloyd Kalender 1859: —
 c) Adressen Kalender 1871: —
51. *Ros Gábor*, iparos. Belváros, Lövész utca 364/6. Mai helye: V. Király Pál u. 5—7.
 a) —
 b) 1855-ben kapott mesterjogot. = Pesti lt. Tan. 4015/1855. (BFL) Lloyd Kalender 1859: —
 c) Adressen Kalender 1871: —
52. *Rupp Frigyes*, mester. Belváros, Sebestyén utca 291/6. Mai helye: V. Felszabadulás tér (megszűnt)
 a) Württembergben született, az 1830-as években lett mester, 1838-ban kapta meg a polgárjogot. 1840-től 1850-ig főcéhmester volt. = Pest polgárai 265. Blaskovits . . . 1840: Belváros, Úri utca. Blaskovits . . . 1848: Belváros, Úri utca 467.
 b) —
 c) —
53. *Rupp Frigyes*, mester. Belváros, Lipót utca 213/7. Mai helye: V. Váci utca 42.
 a) —
 b) idősebb Rupp Frigyes fia, Pesten született, 1851-ben vették fel a mesterek közé. = BFL Pesti lt. Tan. 7936/1850—52. OL D 104. Distr. Reg. 1851—12—739. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Ferencsek tere 2.
 c) Adressen Kalender 1871: —
 Özvegye, Rupp Anna 1866-ban váltott iparjegyet. = BFL Pesti lt. Tan. II. 736/1866. Adressen Kalender 1871: Belváros, Duna utca 8.
54. *Schatz Károly*, legény. Terézváros, Két szecsen utca 1191/37. Mai helye: VI. Paulay Ede u. 43. Egyéb adat nincs.
55. *Streibig Ferenc*, legény. Terézváros, Nagymező utca 1108/12. Mai helye: VI. Nagymező u. 11.
 a) —
 b) 1853-ban jelentkezett mesternek, és 1856-ban kapta meg a jogot. = BFL Pesti lt. Misc. 1853. ápr. 13. Tan. 18324/1854, 2668/1855, 2917/1856. Lloyd Kalender 1859: Terézváros, Király utca 36.
 c) Adressen Kalender 1871: Terézváros, Király utca 41.
56. *Szabó József*, mester. Belváros, Úri utca 452/1. Mai helye: V. Felszabadulás tér 5. — Petőfi S. u. 2.
 a) Kaposvárott született, az 1830-as években jött Pestre, 1839-ben kapott polgárjogot. = Pest polgárai 307. Blaskovits . . . 1840: Belváros, Párizsi utca. Blaskovits . . . 1848: Belváros, Párizsi utca
 b) —
 c) —
57. *Szabó József*, legény. Ferencváros, Tehén utca 180/2. Mai helye: IX. Kinizsi u. 23. Egyéb adat nincs.
58. *Székely Mihály*, mester. Belváros, Hajó utca 660/7. Mai helye: V. Fehérhajó u. 12—14.
 a) Már 1840-ben is mester volt, polgárjogot nem szerzett. Blaskovits . . . 1840: Belváros, Hajó utca 660. Hajó utca. Blaskovits . . . 1848: Belváros,
 b) Lloyd Kalender 1859: Belváros, Hajó utca 7.
 c) Adressen Kalender 1871: Józsefváros, Zerge utca 12. (a mester fia)
59. *Veszel Móric*, iparos. Belváros, Lipót utca 182/84. Mai helye: V. Váci utca 71.
 a) —
 b) Temesvárott született, 1853-ban vették fel a pesti céhbe. = BFL Pesti lt. Tan. 8860/1853. Lloyd Kalender 1859: Belváros, Zöldfa utca 2.
 c) Adressen Kalender 1871: Belváros, Zöldfa utca 4. A céh rendmesteri teendőit látja el.

60. *Wetsche Mózes*, iparos. Belváros, Kötő utca —/7. Mai helye: V. Márc. 15 tér (megszűnt)

a) —

b) Zsidó kézműves. 1859-ben fel akarta szabadítani inasát. A városi tanács és a céh elutasította kérését, mert nem volt joga inast tartani. E döntést hagyta jóvá a budai helytartósági osztály is. = OL D 122. Ht. o. IX. B. 10285/1859. Lloyd Kalender 1859: —

c) Adressen Kalender 1871: —

Az 1855-ös összeírásban nem szereplő könyvkötők:

61. *Böszel János*, mester.

a) Bécsben született, ott tanulta mesterségét, és megkapta a polgárjogot is. 1844-ben költözött Pestre. = BFL Pesti lt. Tan. 11521/1850—52.

b) 1852-ben vették fel pesti mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 11521/1850—52. Lloyd Kalender 1859: lakás: Terézváros, Váci út 9. bolt: Belváros, Sütő utca 3.

c) Adressen Kalender 1871: Terézváros, Váci út 58.

62. *Vörös Károly*, mester.

a) 1845-ig győri könyvkötő volt, és a pesti céh filiális mesterként dolgozott. 1845-ben Pestre jött, és átvette egy özvegy jogát. A céh hozzájárult ahhoz, hogy az özvegynél legényként dolgozzék, de nem engedélyezte az átköltözést. = BFL Pesti lt. Int. a. n. 11418. OL C 49. Dep. Civit. 1845—36—681.

b) 1851-ben vették fel mesternek. = BFL Pesti lt. Tan. 5458/1850—52. Lloyd Kalender 1859: Ferencváros, Templomépület

c) Adressen Kalender 1871: Ferencváros, Templomépület (Bizonyára azért maradt ki az összeírásból, mert a templomban és nem önálló lakásban élt.)

A felsoroltakból kiténik, hogy a könyvkötő mesterek legszívesebben a gazdag Bel- és Lipótvárosban telepedtek le, bár nem törekedtek arra, hogy ott ingatlant is szerezzenek. Több esetben is megfigyelhető, hogy egy-egy mester, működése kezdetén a külvárosban nyitott szerényebb boltot, majd a következő évtizedben beköltözött a gazdagabb negyedekbe.

Az összeírt könyvkötők esetében — a polgári forradalom előtt — a mesterjog megszerzése körül épp annyi huzavonával találkozunk, mint a többi céheknél, különösen ha nem helyi születésű supplikáns akart mester lenni. Az új céhtagok zöme pesti illetőségű volt, a betelepülők is igyekeztek mielőbb dinasztiaát alapítani, hogy hasonló módon tiltakozzanak az utánuk jövőik felvétele ellen. Ha több generáció űzte a könyvkötő mesterséget, ez a szaktudás és a technológiák átadását is elősegítette, ugyanakkor bizonyos konzervativizmust is eredményezett.

A mesterek rendkívül képzettek voltak. Az adatokból úgy tűnik, hogy legényidejük alatt jártak külföldön, az örökös tartományokat és a német területeket keresték fel legszívesebben. Az 1850-es években az újak felvételével kapcsolatban kevesebb probléma adódott. A céh és a városi tanács a legtöbb ügyet saját hatáskörben elintézte, így csak néhányan kerestek orvoslást a felettes hatóságnál. Ugyanakkor maguk a supplikánsok is igyekeztek legalizálni helyzetüket, és kontárokkal a 19. század közepén ritkán találkoztunk. Az özvegyek jogát a műhelyüket vezető legények vagy fiaik átvették, és alacsony volt a segítők száma is. A kisebb műhelyeket a mesterek egyedül is vezetni tudták, főként abban az esetben, ha könyvkereskedelemmel is foglalkoztak.

Az 1855-ben Pesten élő, már letelepedett legények közül összesen négyet találunk a későbbi mesterek között, a többi nem tett kísérletet arra, hogy önállósuljon. A nagyszámú iparjegyes a városba újonnan betelepülőkből vagy a mesterek fiaiból került ki.

A céhbe felvett mesterek, évtizedek óta megerősödött műhelyeikkel kézben tartották a város könyvkötészetét, és bizonyos fokig könyvforgalmát is, a stabilitás jó és rossz következményeivel együtt. A boltjaikban eladott könyvekkel közvetítették a kultúrát a város gazdag, belvárosi rétegéhez, de nem is próbálták a külvárosban piacokat szerezni. Nemcsak vevőkörükben, munkamódszereikben, hanem a közvetített művek összetételében is hosszán őrizték a feudális örökséget, elzárkózva az új áramlatoktól, és évszázadokkal korábban kialakult „funkciókat” (fő- és alcéhmester, rendmester) vállalva az egyre lazábbá váló céhekben, példájukkal társaikat is befolyásolták.

A Fővárosi Lapok és Budavár visszafoglalásának kétszáz éves évfordulója. Az 1864–1903-ig megjelenő *Fővárosi Lapok*at sajtótörténetünk mai napig egyetlen szépirodalmi napilapjaként tarthatjuk számon. Alapítója Tóth Kálmán a költő, 1864-ben tudatosan száműzte a lap hasábjairól a politikát. Barátja és munkatársa, a lap vonalát még erősebben meghatározó Vadnay Károly, ki a későbbiekben az újság főszerkesztője is lett, a politikától mentes újságírás eszméjét a kiegyezést követően is, egészen 1893-ban történt visszavonulásáig magáévá tette. Mindkettőjük célkitűzései közt első helyen a nemzeti irodalom és kultúra szolgálata állott. S miként a lap előzménye, szellemi elődje, az 1849-ben indított *Hölgyfutár* az abszolutizmus és önkényuralom időszakában sajtós szerepet töltött be az irodalmi közélet feltámasztásában — a *Fővárosi Lapok* a dualizmus első periódusában szintén hűen tükrözta a nemzeti kultúra felfelé ívelő szakaszának eseményseit. A *Fővárosi Lapok* a mintegy 25 évig tartó Vadnay-korszakban, 1867–1893-ig szinte párhuzamosan gyarapodott a századvég egyre pezsgőbb kulturális életének mozzanataival. Az indulás éveiben mindössze négyoldalas újság a nyolcvanas években már 16 oldalon jelent meg, vasárnaponként további kétlapos melléklettel, s a címlap első helyén álló verstől az utolsó rövidhírig minden mondat része volt annak a programnak, melyet az egységes, míves szépirodalmi stílus jellemzett, s a színvonalat a főszerkesztő mellett a szerzők közt olyan nevek biztosították, mint Arany János, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán stb. (A század utolsó évtizedében a lap terjedelme tovább növekedett ugyan, de a cikkei közt megjelenő politikai írások, melyek a többszöri szerkesztő változásoknak is következményei voltak, élesen megváltoztatták arculatát.) A Fővárosi Lapok műfaji újítása volt a tárcsa, s a szorosan vett szépirodalmi — közéleti tárcák mellett e rovataiban is — az „Akadémiai levelek”-ben, „Kisfaludy Társaság”, „Országgyűlési tudósítások”-ban —, de a legapróbb napihírekben is naprakészen tájékoztatta olvasóit az akadémia, a tudós társaságok, az egyetem és különös előszeretettel a nemzeti múzeum eseményeiről.¹ S az a tény, hogy egy napilap összterjedelmének mintegy felét minden esetben elfoglalták a nemzeti kultúra olykor szenzációs eseményei (mint például a Korvinák felkutatása és visszaszerzése), olykor csak statisztikai adatai (a *Fővárosi Lapok* havonta közölte a Nemzeti Múzeum egyes tárainak látogatói számát) — ez a múlt század harmadik harmadának e téren megnyilvánuló páratlan fellendülésével magyarázható. Ekkor kezd kialakulni az a magyar történetírói iskola, mely a század eleji nemzeti romantikát felváltó pozitívizmus friss, nyugati, elsősorban angol és francia áramlatait is érezve, rádöbben a magyar történelmi kutatások és történetírás fehér foltjaira.² Az 1882. évi budapesti országos könyvkiállítás kellően reprezentálta a könyvtörténet és a nemzeti könyvtárügy fényes eredményeit, melyeket az utóbbi években ért el, s egyben a további gyarapodásra is sarkallta. Természetesen nagy szerepet játszott ebben a sajtó közvetítésével a közönség aktív pártolása is. Az olvasók tájékoztatást kaptak a rendezés előkészületeiről éppúgy, mint a kiállításra felkutatandó kincsekkel kapcsolatos kérésekről. A közönségsiker — mind az országon belül, mind határain túl — bebizonyította, hogy a nagyszabású kiállítás meghozta a kívánt eredményt, s ebből a *Fővárosi Lapok* is bőven kivette részét. Nem meglepő tehát, hogy egy évvel később, mikor a történelmi társulat ülésén felvetődik egy nevezetes évforduló, Budavár visszafoglalásának kétszáz éves jubileumának méltó megünneplése, a tervről ismét a sajtó útján tájékoztatják a közönséget. A *Fővárosi Lapok* a történelmi társulat 1883. évi áprilisi üléséről így számol be olvasóinak:

¹ Az OSZK Évkönyv 1985. évi kötetében jelenleg megjelenés előtt áll az *A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról* c. hosszabb tanulmány, amely a *Fővárosi Lapok* történetét e közleménynél teljesebben tárgyalja.

² R. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban II.* Bp. 1973. 217.

„A történelmi társulatnak tegnap igen látogatott ülése volt. Pulszky Ferenc elnökölt s az első értekezés Bánó József volt, ki nagy figyelemmel és tetszéssel kísért előadást tartott annak érdekében, hogy egy magyar nemzeti történet megírására jutalmat tűzessék ki. A magyar államnak, királyoknak, alkotmányának története meg van írva, de a magyar nemzetnek, a magyar fajnak, mint élő organizmusnak története nincs megírva. Az értekező végig pillantva ezer éves történetünkön, kiemelte annak nevezetes mozzanatait s rámutatott arra, hogy e helyen, hol az előtt egyetlenegy nemzet sem tudott államot alkotni; a magyar állam ezer év óta fennáll; sokszor látszott megsemmisülni s mindig újra föltámadt. A nemzeti élet e fázisainak vizsgálatát, a tényezők kikutatását tartaná a nemzeti történelem feladatának. A gyűlés zajos tetszéssel fogadta az előadást és indítványt s Hunfalvy Pál elnöklete alatt tíztagú bizottságot küldött ki véleményes jelentés beterjesztése végett . . . Végül Thaly Kálmán tett indítványt hogy valamint Bécs megünnepli a török ostrom alól való felszabadulásának kétszázados évfordulóját, úgy három év múlva mi is ünnepeljük meg Budavára visszafoglalásának kétszázados emlékünnepét. Buda bevételénél Európa minden népe szerepelt ugyan, de a magyar első sorban; Berceányi Miklós, Fiáth János, Petneházy voltak az első hősök. Thaly óhajtaná tehát, ha ez eseményt három év múlva a nemzet és a főváros méltón megünnepelné monográfia iratásával, történeti kiállítás rendezésével; indítványozza tehát, szólítsák fel erre idejekorán a fővárost. A gyűlés elfogadta az indítványt s tüzetesebb kidolgozására bizottságot választott.”³

A budavári évforduló megünneplése egyszersmind része is a közelgő millenniumra való felkészülésnek, s az elhatározásokat hamarosan tettek is követik, mint arról a történelmi társulat ülést követően alig egy hét múlva így tudósít a *Fővárosi Lapok*, 1883. április 12-én:

„Budavár visszafoglalásának megünneplésére, mint olvasóink emlékezni fognak, a történelmi társulat múlt heti ülésén Thaly Kálmán indítványt tett. A társulat bizottságot küldött ki a részletes javaslat előterjesztésére s a bizottság már meg is állapította az emlékirat szövegét. A felirat a főváros közönségéhez fogják intézni. A visszafoglalás megünneplése fontos, hisz kisebb városok is tartottak már hasonló ünnepélyeket és nem nemzeti hívság, vagy elbizakodottság sugallja az ünneplést, Uralkodónk egyik őse volt akkor a fővezér s a főváros új életének az a kiinduló pontja. A visszafoglalásban résztvevő népek aligha fognak elmaradni őseik dicsőségének ünneptetésétől . . .”⁴

A *Fővárosi Lapok* előzetes híradásait követően, tíz nap múlva a választott bizottság elnöke, Ipolyi Arnold püspök, a sajtó útján bocsátja közre felhívását:

„Budavár visszafoglalása kétszázados évfordulójának megünneplése ügyében a történelmi társulat átiratot intézett Budapest fővárosa közönségéhez. Az átirat, melyet Ipolyi Arnold püspök mint elnök és Szilágyi Sándor mint titkár írtak alá, előre bocsátja, hogy újabb időben általános szokás egyes dicső tettek megünneplése, Magyarországra és fővárosunkra nézve pedig örökre emlékezetes Budavárának 1686. szept. 2-án a töröktől való visszafoglalása, mert ez által nyert az addig három részre szakadt ország ismét egy központot, s a magyar vitézség ekkor nyert örök nevet. A történelmi társulat indítványozza tehát, hogy a főváros ünnepelje meg e nap kétszázados évfordulóját. A társulat óhajtaná, hogy véli egy a visszafoglalás történetét részletesen tárgyaló monográfia megírását, egy ama korbéli nyomtatványokból, fegyverekből, érmékből sat. szervezendő kiállítás rendezését s a várfallal helyén emléktábla elhelyezését. Részletes program természetesen csak akkor lesz megállapítható, ha a főváros az eszmét elfogadja.”⁵

A magyar közönség élénk figyelemmel kísérheti a bécsi eseményeket is, melyek a császárváros 1683-ban történt felszabadulására emlékeznek. A magyarok aktív részvételét bizonyítja, hogy „A történelmi kiállításra, melyet Bécs városa a török ostrom alól felszabadulás emlékére rendez, Magyarországból is több érdekes tárgy van bejelentve . . .”⁶ A *Fővárosi Lapok* folyamatosan beszámol az „Ausztriai hírek” rovatában minden apróbb

³ *Fővárosi Lapok* 1883. 513.

⁴ F. L. 1883. 544.

⁵ F. L. 1883. 602.

⁶ F. L. 1883. 711.

érdekességről, így a bécsi ostrom emlékérméről, melyeknek latin felirata: „Urbs pro orbe 1683.”⁷, de leírást ad a kiállításra kerülő nagyvezíri sátorról is, mely hadizsákmányból először az udvari társaság kiránduló kelleke lett, majd így jócskán megkopva kerül a szeptemberi kiállításra.⁸

A bécsi kiállítás megnyitására hosszabb cikk számol be szeptember 7-én, Hóke Lajos tollából.⁹ Ezen a napon tudatja a Fővárosi Lapok azt is, hogy „Mailáth Béla múzeumi könyvtárór tegnap Bécsbe utazott, hogy az ott ma megnyíló történelmi kiállítást tanulmányozza s tapasztalatait majd érvényesíthesse ama kiállításnál, mely Budavár visszafoglalásának kétszázados évfordulója alkalmából 1886-ban Budapesten fog rendeztetni.”¹⁰ Másnap következik a kiállítás részletes ismertetése, melyben sok érdekes tárgy leírását kapja az olvasó, elsők között a Budavár bevételét ábrázoló, nagy gobeline-szőnyeget.¹¹ Az 1884. évben a budavári emlékünnepek előkészületei csendben folynak, a *Fővárosi Lapok* az Országos Hírlapkönyvtár felállításával foglalkozó híreket közli gyakrabban. Apróbb hírekben tudatja a nagy Iparkiállítás eseményeit, s többször visszatér a régészeti társulat kongresszusi terveire. 1885. nyaratól kerülnek ismét az érdeklődés középpontjába a budavári emlékünnepek előkészületei, melyek első eseményeként „Ipoly Arnold megnyitó beszéde után Pulszky Ferenc vállalta el a társaság vezetését. A nemzeti múzeum könyvtárába vitte őket, hol érdeklődéssel nézegették a kézirat kiállítást. Magyarozatokkal Csontosy János és Fejérpataky László szolgáltak.”¹² A kongresszus második napján került sor Pulszky Ferenc és Fejérpataky László előadására, melyben a történelmi kutatás és a könyvtárak szerepének fontosságát hangsúlyozták. Továbbá levéltári statisztikák és a segédtudományok repertóriumának kiadását szorgalmazták, valamint felvetették a „külföldi hungarikák lajstromának készítését is”.¹³ A komoly témák mellett a *Fővárosi Lapok* nem mulasztja el a kevésbé komolyakat sem; sajátos, ám rendkívül figyelmes múzeumi intézkedésről ad hírt: „A múzeumot tömegesen látogatják a kiállításra jövő vendégek. Szabad lévén a bemenet, a termek mindig tele vannak. Ellenben az állatkertbe annyian sem járnak, mint más években, midőn nincs itt annyi idegen. Ezért a múzeum igazgatósága a lépcsőknél kis táblákat függesztett ki e felirattal »Az állatkertet a közönség figyelmébe ajánljuk!«”¹⁴ 1885 augusztusában már a nagy budavári ünnepségek pontos dátumát is tudatják a közönséggel: „Budavár visszafoglalásának kétszázados évfordulóján 1886. aug. 29-én rendezendő országos ünnepély előkészületei serényen folynak.”¹⁵ További híradások részletezik, hogy korabeli nyomtatványok, okmányok és metszetek kerülnek bemutatásra.¹⁶ Az év novemberében a sajtó ismét kérését közvetít: „... a rendezők kéréssel fordulnak mindazokhoz kiknek a kiállítás keretébe vágó tárgyaik vannak engedjék át a kiállítás részére azokat. A tárgyakkal való részvételt dec. 15-ig kell bejelenteni Majláth Bélánál a nemzeti múzeum könyvtárórénél.”¹⁷ A felhívás ez esetben sem marad eredmény nélkül, a buzgó anyaggyűjtésben a Nemzeti Múzeum könyvtára jár az élen: „Budavár visszafoglalásának emlékünnepeire serényen folynak a munkálatok... Mikor a múzeumi könyvtár arcképmetszeteit a történelmi képtár számára átadták, Mailáth könyvtárór a kiállításra való tekintetből az egykorúakat visszatartotta. Jelenleg az akadémia, egyetem és a múzeum könyvtárában állítják össze az

⁷ F. L. 1883. 1133.

⁸ F. L. 1883. 1307.

⁹ HÓKE Lajos: *Bécs ünnepe alkalmából.* = F. L. 1883. 1361.

¹⁰ F. L. 1883. 1362.

¹¹ F. L. 1883. 1370.

¹² F. L. 1885. 1006.

¹³ F. L. 1885. 1011.

¹⁴ F. L. 1885. 1061.

¹⁵ F. L. 1885. 1273.

¹⁶ F. L. 1885. 1376.

¹⁷ F. L. 1885. 1910.

ide vonatkozó nyomtatványok és metszetek gyűjteményét.”¹⁸ Ausztriából is igen érdekes és értékes tárgyakat ígérnek: „A történelmi kiállításra, melyet Budavár visszavétele emlékére rendeznek, Salzburg városa, mint a fővárost értesíté, két tárgyat küld. Az egyik az ostromra vonatkozó képirat, a másik pedig az 1686-diki ostromot leíró, Bécsben kiadott egyidejű nyomtatvány . . . sőt a királyi házban is melegen felkarolták az ügyet . . . a király főudvarmestere és főkamaraása értesíték a kiállítás rendezőjét Majláth Béla múzeumi könyvtárort, hogy ő felsége elrendelte a bécsi burghban lévő négy darab, nagy értékű, s Budavár visszavételét ábrázoló gobeline-szönyegek átengedését.”¹⁹ — valamint egy héttel később a királyi család hitbizományi könyvtárának igazgatója 43 nagy értékű rézmetszetet jelent be Majláth Bélánál.²⁰ A Nemzeti Múzeum könyvtárának öre félévi szabadságot kapott, hogy könyvtári teendői helyett, minden idejét a kiállítás rendezésének szentelhesse. A munkálatok valóban sok fáradsággal jártak, Majláth Béla személyesen utazott az ország több városába, falvakba, elment Erdélybe és Pürgbirbe a Fürstenberg-levéltárba kutatni, hogy összegyűjtse a Budavár történetére vonatkozó emlékeket. 1886 júliusában úgy tűnik: „. . . A kiállítás rendezésében Majláth Béla már nem annyira a tudományos szempontokat . . . vette irányelvül, hanem főként a változatos, tetszetős elrendezést, hogy annak megtekintésében . . . a nagyközönség is élvezetet találjon . . .”²¹ A cikkíró rámutat, hogy ez a szempont más külföldi kiállításoknál is elsődleges. Augusztusban megnyílik a kiállítás és a mintegy 470 lapnyi vastag kalauz a nyitás napján a közönség rendelkezésére áll. A *Fővárosi Lapok* augusztus 12-én közli Majláth Béla írását, mely lényegében tárca a kalauz előszavából.²² Szeptember elsején a *Fővárosi Lapok* tudósítója is jelen van természetesen a király látogatásánál, mikor Majláth Béla ismerteti a tárlatot, és átadja a díszkötésű katalógust.

A történelmi kiállítás elérte célját: „A történelmi kiállítás végjelentésén a bizottság jegyzője: Szabó Károly serényen dolgozik . . . A kiállításnak úgy erkölcsi mint anyagi eredménye teljesen kielégítő . . . közel 50 000 ember nézte meg a kiállítást, ez első sorban az érdekes és tetszetős rendezésnek köszönhető, ami Majláth Béla rendező-igazgató érdeme . . . A kiállítás tárgyainak csomagolása most folyik Horváth Ignác kiállítási titkár vezetése mellett . . . Majláth Béla december 1-én ismét elfoglalja a nemzeti múzeumban könyvtárori állását, melytől a közoktatási miniszter a főváros kérelmére felmentette.”²³

E közleménnyel zárja 1886. november 10-én a *Fővárosi Lapok* azt a sorozatot, melyben közönségét a budavári emlékünnepekről tudósította, de a továbbiakat is rendre tájékoztat a millenniumi készülődésről, valamint a történésekkel és a történetírással kapcsolatos minden érdekes hírről.

SZÖNYI ÉVA

Adalékok Cserépfalvi Imre kiadói tevékenységéhez. A XX. század második negyedének kiadástörténete szinte teljesen feldolgozatlan. Hiányoznak — néhány kivételtől eltekintve — ezen időszak átfogó kiadási helyzetét, vagy akár az egyes kiadók termését elemző munkák.

Ez érvényes a Cserépfalvi kiadóvállalatra is. Alig jelent meg róla értékelő tanulmány:

¹⁸ F. L. 1885. 1923.

¹⁹ F. L. 1886. 5., 366.

²⁰ F. L. 1886. 424.

²¹ F. L. 1886. 1389.

²² MAJLÁTH Béla: *A történelmi kiállítás.* = F. L. 1886. 1616—1617.

²³ F. L. 1886. 2271.

csak Sonnevend Péternek egy összegzése¹ és egy egyetemi szakdolgozat² — bár Varga Sándor 1974-ben kettőt említ.³ Inkább visszaemlékezéseket, Cserépfalvi Imrével készített interjúkat találunk.⁴ A Gondolat Kiadónál 1982-ben megjelent *Egy könyvkiadó feljegyzései*⁵ sem elméleti összefoglalás, hanem a szerző egész életét betöltő mesterségének, a könyvkiadás és -terjesztés tapasztalatainak rögzítése.

85. születésnapja alkalmával talán úgy tiszteleghetünk legjobban a kiadó merész vállalkozásai előtt, ha számba vesszük eddigi kutatási eredményeinket — e tanulmány terjedelmi korlátainak figyelembevételével.⁶

Kiadóvállalatát Cserépfalvi Imre az 1928-ban megnyitott francia könyvkereskedés melléküzleteként hozta létre. Igazi könyvkiadói tevékenysége 1934-ben kezdődött meg.⁷ Ugyanakkor csak 1936-ban jegyezték be nevét; június 2-án Anonymus Kft.-ként, július 11-én pedig már Cserépfalvi Könyvkiadói és Könyvkereskedelmi Kft.-ként.⁸

A Cserépfalvi Kft.-t a megjelentetett művek száma alapján kis-közepes kiadónak lehet tekinteni. A szakirodalom 250—300 kötetre becsüli kiadványait. Vizsgálódásaink során nyert könyvészeti adatok alapján ez a szám kb. 360 könyvre és kb. 60 zenei kiadványra módosult, azaz összesen 420-ra;⁹ csupán az 1931—1944-ig terjedő időszakban kiadott kb. 250 könyvet. Az eddig közzétett legteljesebb jegyzék — Cserépfalvi Imre *Egy könyvkiadó feljegyzéseiben*, a Sonnevend Péter és Lengyel Beatrix által összeállított kiadványjegyzék — is csak 327-et regisztrál: közel 100-zal kevesebbet, mint amennyit nekünk sikerült felderítenünk.

Az első három évben csak átlag 3 mű hirdette az új kiadó létrejöttét. Igazi arculatával 1936-ban mutatkozott be, amikor már 20-on felül volt a kiadott művek száma; hasonlóan az 1937-es évhez. A csúcsot 1938-ban érte el, a közel 40-féle kötetel. 1939-ben visszaesés

¹ SONNEVEND Péter: *Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat (1934—1949) történetéhez* = Magyar Könyvszemle, 84. évf. 1968. 4. sz. 321—333.

² GERESITS Gizella: *A Cserépfalvi Könyvkiadó* (Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Könyvtartudományi Tanszék) Bp. 1965. 41.

³ VARGA Sándor: *Beszélgések a könyvszakma őregeivel. Cserépfalvi Imre. 1. rész.* = A Könyv, 9. évf. 1974. 2. sz. 37.

⁴ Különösen Cserépfalvi Imre születésének 80., illetve 85. évfordulója megünneplése kapcsán foglalkoztak többen a kiadóval — legalábbis ezt igazolják az ekkor készített dokumentumfilmek, valamint rádió-, televízió-, sajtóinterjúk.

⁵ CSERÉPFALVI Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. Bp. 1982, Gondolat, 483, [1]

⁶ Jelen tanulmány a szerző bölcsészdoktori dolgozatának összegzése. A terjedelmi korlátok miatt itt nem térünk ki az egyes kiadványok elemzésére — Sonnevend Péter i. m.-ben úgy is kiemeli a legjelentősebbeket —, ugyanúgy a sajtóperek részletes ismertetésére sem. (Ezen utóbbira azért nem, mert megjelenés alatt van a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményében.) Csupán a kiadáspolitikai általános jellemzőiről szólnunk. Azokról részletesebben, ami hiányos vagy ellentmondó a szakirodalomban. Az élő és élettelen „dokumentumok” összegyűjtésével-bemutatásával csupán csak adalékot tudunk szolgáltatni a további kutatásokhoz. Megoldatlan maradt a Cserépfalvi-kiadványok példányszámának meghatározása — erről általában csak a perbefogott művek esetén van adatunk. További eligazítást a nyomdai Compass-okból nyerhetnénk. Az eladott példányszámok felderítése pedig csaknem lehetetlen.

⁷ Bár a könyvészetben és a kritikákban 1931, 1932, 1933-as kiadási dátummal rendelkező művekkel is találkoztunk, de elismert kiadói működése valójában a francia művek fordításával indul be. A tanulmányok, a visszaemlékezések is gondoljuk, ezért teszik 1934-re az indulást.

⁸ Cégbejegyzés. = *Központi Értesítő*, 1936. 35—41. sz.

⁹ Pontos adatokat azért nem merünk leírni, mert egyáltalán nem biztos, hogy teljes kiadványlistát sikerült összeállítanunk. Másrészt azért sem, mert a kiadási év gyakori hiánya következtében a Magyar Könyvészet, az Országos Széchényi Könyvtár Retrospektív Osztálya Bibliográfiai által meghatározott, vagy a kritikákban feltüntetett évszámot fogadtuk el, melyekben egy-egy év elcsúszás könnyen előfordulhat.

tapasztalható: a háborús készülődés feszült légkörét a mindössze kb. 15 nyilvánosságra bocsátott mű jelzi. Az ezt követő négy évben — 1940—1944-ig — a kiadványok száma 30 fölött mozog átlagosan. Kivételt képez az 1942-es esztendő, mikor a műféleség alig haladja meg a 20-at, — ha nem vesszük figyelembe az egyes kötetek ugyanazon évben történő utányomásait. Ez érthető is, hiszen Cserépfalvit Kovács Imrével és Bálint Györggyel együtt 1942-ben angol kémkedés vádjával letartóztatták.¹⁰ A kiadvállalat névleges vezetője ekkor Csorba Tibor volt. Az 1944. év termése meglehetősen csekély; — márciustól Cserépfalvinak szigorú illegálitásba kellett vonulnia, mert rajta volt a Gestapo letartóztatások-listáján.

A felszabadulás számokban mérhető változást hoz a most már Cserépfalvi felesége nevében levő kiadó életében: a cég felszámolásáig kb. 110 könyv, valamint 60 kotta jött a napvilágra. Az 1945-ös év az 1936—37-sel mutat rokonságot; a 20-on felüli kiadványszámmal. A maximumot 1946-ban érte el a kiadó a több mint 30 könyvvel, illetve kb. 15 kottakiadvánnyal. Az utána következő esztendőkre a zenei munkák számának stagnálása mellett a könyvféleségek csökkenése volt a jellemző. 1949-ben már csak 10 könyv kiadását gondozta; s a kiadó megszüntetése után, 1950-ben a Cserépfalvi-intézet birtokában levő szerzői jogok a Szikrához mentek át, a könyvesbolt pedig a Horizonté lett.

A Cserépfalvi-kiadványok tartalmi megoszlásának elemzésekor a következő nagy csoportokat vizsgáljuk: szépirodalom — ezen belül kiemelve a versesköteteket;¹¹ általános kultúrtörténet; társadalomtudomány (ide sorolva a történelmi témájúakat is); természet- és alkalmazott tudomány (a földrajzi útleírások és a szakácskönyvek is itt vannak számba véve); művészetek; irodalom- és nyelvtudomány.

A kiadó szakácskönyvekkel indít, majd a néhány Magyarországot, illetve a magyar művészetet bemutató kiadvány után társadalomtudományi művei válnak dominánssá. Az 1936—1945 közötti könyvtermés közel egynegyedét a jelen eseményeire érzékenyen reagáló munkák teszik ki. A sort a *Húsz riport bemutatja a világot* nyitja meg 1936-ban, mely a kor két legvitatottabb jelenségével foglalkozik a gyarmatokkal és a Szovjetunióval. Milyen a magyar valóság? Erről kíméletlen őszinteséggel beszél a kiadó 1937-ben indított sorozata — a *Szolgálat és Írás Munkatársaság könyvei* —, mely a fiatal falukutató szociográfusok munkáit tartalmazza (Szabó Zoltán: *A tardi helyzet és Cifra nyomorúság*, Kovács Imre: *Néma forradalom és Kivándorlás, Tiborc* — Kálmán Kata szociófotói). Hasonló időszakot ölel fel a *Válság és új élet* című sorozat is. Ekkor még a háborús készülődés nem foglalkoztatta oly nagy erővel az embereket; az viszont annál jobban, hogy mi lehet a magyar élet perspektívája, milyen út vezethet ki a válságból.¹² Az első sorozattag — a külföldön és Magyarországon egyaránt vitákat kiváltó — Gide *Utazá-*

¹⁰ A hivatalos bel- és külpolitikával szembehelyezkedő, tendenciózus baloldali kiadványait honvédelmi szempontból is károsnak tartotta a honvédelmi vezérkar. Ezért jó ürügyül szolgált az az „elesített” levél, melyet Pálóczi Horváth György küldött Cserépfalvinak Isztambulból az angol titkosszolgálat útján. A levél a kiadón kívül Bálint Györgynek és Kovács Imrének volt címezve, és arról szólt, hogy indítsanak szabotázásokat a náci behatolás ellen, s lépjenek kapcsolatba az angol szövetségesek központjával. A vizsgálat eredeti célja azonban a kiadó és belső munkatársainak megsemmisítése volt. A nyomozási eljárást végül is bizonyítékok hiányában megszüntették. (FL BFü 6129/1943; BOKOR Péter Cserépfalvi Imrével készített interjúfilmjeinek forgatókönyvei. Kézirat.; HAJDU RÁFIS Gábor: *Bálint György, Cserépfalvi, Kovács Imre*. (Egy interjú folytatása.) = *Kritika*, [évf. n.] 1980. 12. sz. 7—11.; *Pálóczi Horváth György levele a magyar ellenálláshoz* = *Kritika*, [évf. n.] 1980. 12. sz. 11—12.)

¹¹ Nem tartottuk szükségesnek a szépirodalom további bontását, ugyanis 1935—1948 között évente átlag egy gyermek- és ifjúsági irodalmat adott ki; drámát csupán egyet, 1942-ben; a többi mind prózai alkotás.

¹² Talán ezért lehet, hogy a földrajzi leírások, útikönyvek száma is 1938-ban volt a legnagyobb.

som a Szovjetunióban című tanulmánya volt. Az ezt követő, külföldet bemutató művek a polgári demokrácia, az európai kultúra védőiratai lehetnének (Cs. Szabó László: *Doveri átkelés*, Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*). A sorozat utolsó kötete viszont már a hazai viszonyokat veszi revízió alá (Matolcsy Mátyás: *Új élet a magyar földön*). A magyar helyzettel még ezen időszakban két önálló kiadvány is foglalkozott: a választási visszaélésekkel, illetve egy keresztényesített totális államképpel (Lipták László: *Egy veszedelmes nép*, Málnási Ödön: *A magyar nemzet őszinte története*).

A következő években — 1940—1941-ben — a politikai műfajokban íródott könyvek többsége a külföld eseményeiről szólnak. Az egyre súlyosbodó kiadáspolitikai környezet ellenére Cserépfalvi tovább fokozta antifasiszta kiadványainak megjelenését (*A francia sárga könyv*, 1939); az emberek élénkebb külpolitikai érdeklődését pedig két sorozat — *Kék könyvek*, *Igy látnak mi* — indításával elégítette ki, melyek a külföldi viszonyokkal és az uralkodó eszmékkel ismertették meg olvasóikat — több mint 10 kötetben.

1942—43-ban a szépirodalom veszi át a vezető szerepet. Ahogy 1934—1935-ben a próza az indulás eszköze volt, a világháborús atmoszférában viszont már a túlélésé lett. Az 1941-ben létrehozott életrajzi regénysorozattal, a *Nagy idők — nagy emberek*-kel a múltba lép vissza. A mondanivalót a bemutatott emberek — Szavojai Jenő, Robespierre, II. József, Rákóczi, Napóleon, Dosztojevszkij, Kossuth — történelmi szerepe szolgáltatja. Ekkor emelkedik meg a kultúrtörténeti munkák száma is, melyek nagyrészt Ráth-Végh István szellemes, érdekes „csemegékből” összeállított alkotásaiból tevődtek ki.

Cserépfalvi ezen években merészebben politizált nyelvtudományi műveivel. Példa erre Csorba Tibor *Uzmy sie po wegierscu* — Tanuljunk magyarul című nyelvkönyv-sorozata. Az egyre nehezebb szövegekből szerkesztett antológiák közül az első népmeséket, a második a magyar parasztságról szóló írásokat, a harmadik történelmi elbeszéléseket, a negyedik a politika nagyjainak beszédeit tartalmazza lengyel—magyar nyelven. A negyvenes évek elején az ilyen tematikájú szöveggyűjtemények összeállítása és kiadása ellenállási jellegű tevékenységnek számított.

A könyvkiadó 1945 utáni profilváltását a tankönyvek és a nagy számú zenei művek megjelentetése jelzi. Ezen kiadványok a felszabadulás utáni szakirodalmi termés kétharmadát teszik ki. A tankönyvek gimnáziumok, líceumok, gazdasági szakközépiskolák számára készültek magyar irodalomból. A zenei kiadványok egy része metodikai jellegű volt (Czövek Erna: *Zongora dbécé*, *Út a szonátához*, Veress Sándor: *Billegetőmuzsika és Hegedűiskola*, Veszprémi Lili: *Elemzés és értékelés*, Irsai Vera: *Zenei előképző*). Ezen munkák máig is érvényes zenetanítási szemléletet képviselnek és a Kodály-módszer előkészítőinek tarthatjuk őket. A zenepedagógiai művek mellett kották sorát jelentette meg a kiadó; ez emelte meg az 1945 utáni időszak művészeti kiadványainak számát.

A verseskötetek kiadása viszonylag egyenletes volt mindvégig — az 1938-as és az 1943-as évtől eltekintve; a Cserépfalvi-össztermésnek kb. 1/6 részét teszik ki. Pedig a verseskönyvek gondozásával kettős kockázatot is vállalt Cserépfalvi Imre: egyrészt erkölcsi téren — a versek rejtetten vagy nyíltan ellenzéki mondanivalója miatt. Másrészt üzleti téren — mivel első ízben jelentek meg és sikerességük esetén is csak egy-kétezer példányban fogytak el.

A kiadói termés áttekintésekor szembe ötlük az, hogy a kiadványok jelentős része sorozat keretében jelent meg. Cserépfalvi kereskedelmi és pszichológiai érzékét dicséri, hogy megtalálta az ilyen kiadási tartalomhoz legjobban megfelelő formát, a sorozatok összeállítását; s erre alapozta működését. A sorozathoz való tartozás ugyanis „márkát” ad egy könyvnek. (Ezáltal a művek egy cím alatt foglalódnak gondolati egységbe; egyik könyv erősíti, igazolja a másikat.) Üzleti szempontból is előnyösebb ez: akinek a tetszését az egyik sorozat-tag megnyerte, nagyobb valószínűséggel fog a többi megvásárlására is törekedni; ezen felül nagyobb a hirdetési lehetőség, ami csökkentheti a reklámköltségeket. Nagy népszerűségnek örvendő sorozatait:

- Szépirodalmiak: ¹³ Nagy idők nagy – emberek (1941–43, 1946), Új magyar írók (1941), Pegazus füzetek (1943–45), ¹⁴ Ember és műve (1944), A szabadság hírnökei (1945), 1×1 könyvek (1945), Századunk mesterei (1945–49), Cserépfalvi kiskönyvtár (1945–47), Cserépfalvi könyvtár (1947), Fantasztikus regénysorozat (1949);
- Szakirodalmiak: ¹⁵ Francia könyvja (1931–36), Les guides illustrés = Illustrierte Reiseführer (1933–34), Az egészség iskolája (1936), Szolgálat és Írás Munkatársaság könyvei (1936–38), Válság és új élet (1936–38), Cserépfalvi útikönyvek (1938), Kék könyvek (1940–41, 1945–46), Biblioteczka „Uzmy sie po wegierscu!” (1940–41), József Attila élete nyomában (1941), Így láttuk mi (1941), Szabadon élni (1943), József Attila dalok (1948–50), Cserépfalvi bemutatja (1948); – Vegyes: Cserépfalvi Kiadó-vállalat szép könyvei 1941.

A kiadó szellemi arculata és üzleti merészsége „kívánatos” terepet ígért a Belügyminisztérium hadgyakorlatainak. A szemlét a Budapesti Királyi Ügyészség végezte. Egy sor írói per, látványos törvényszéki tárgyalás, könyvbetiltás volt folyamatban a kiadó és szerzői ellen; a jobboldali és kormány-sajtó stratégiát csinált a reklámból.

1934–1938 között 8 esetben indítottak ellene eljárást. 1934-ben és 1935-ben az *Ez a Divat*, illetve a *Voici Madame* c. lapok bejelentésének elmulasztása miatt volt bíróság elé idézve. 1937-ben sajtó útján elkövetett izgatás vétségé okán indult meg a nyomozás és a lefoglalás Gide *Utazásom a Szovjetunióban* című munkájáért. Ezzel szinte párhuzamosan folyt Kovács Imre *A néma forradalom* című művének perlése: osztályellenes izgatás, valamint a magyar állam és magyar nemzet ellen irányuló váddal. Málnási Ödön *A magyar nemzet őszinte története* című tanulmánya „őszintesége” ellenére volt kénytelen bejárni 1937-ben a maga kálváriáját. Lipták László *Egy veszedelmes nép* című könyve rágalmozási vétség miatt került a Királyi Ügyészség elé 1938-ban.

A társadalomtudományi művek mellett két verseskötet is felhívta a királyi főügyész figyelmét. Sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás vétségében és a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben mondta ki bűnösnek 1938-ban Horváth Bélát *Utolsó jelenések* című könyvéért a Királyi Büntető Törvényszék. A másik – szintén 1938-ban – az *Anyám címére* című kötet volt, melynek szerzőjét, Kassák Lajost sajtó útján elkövetett, a fegyveres erő elleni gyűlöletre izgatással vádolták.¹⁶

A Cserépfalvi-kiadványok nemcsak tartalmilag, hanem formailag is jellegzetesek, figyelemfelhívók voltak. Érezni lehetett rajtuk a figyelmes papír-, betűtípus-, fedőlapválasztást és tipografizálást. Pápai Ernő például Cserépfalvi Imre kedvéért hozatta meg Németországból a Thiman-antiquát, melyet addig Magyarországon nem használtak; s évekig azzal a betűtípussal szedte ki a kiadó termékeit. Cserépfalvi nagyon fontosnak tartotta a szép szedéstükör kialakítását is: az átlagosnál egy-két ciceróval rövidebb sorokat szedetett, hogy a szem egy tekintetre át tudja fogni, és a sorközöket is egy ponttal ritkábbra hagyatta. (Ezeket a fogásokat még a Hachette-nél tanulta.)

A fedőlap megtervezését általában grafikusokkal végeztette el, Nemes Györggyel, Csillag Verával stb. Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című könyve eredeti jelenségnek számított formai szempontból is: a könyvkiadásban először alkalmazták benne díszítőelemként a szöttes-motívumot. A *Cifra nyomorúság* c. kötet egyik változatának pedig már a külső

¹³ Az *Apocalipsis Humana* Remenyik Zsigmond műveinek sorozata volt, melyek közül nem mindegyik Cserépfalvinál jelent meg.

¹⁴ Nem 1945-ben indították meg a sorozatot, ahogy *A magyar irodalom története írja*. (*A magyar irodalom története, 1945–1975. 1. köt.* Bp. 1981, Akad. Kiadó. 92.)

¹⁵ A Dokumentumkönyvek Sándor Pálék sorozata volt. A Goldmarc Music School Library-ről és a Népek dalai-ról pedig nem tudtuk eldönteni, hogy Cserépfalvié-e.

¹⁶ FL BFü 15361/1934; FL BFü 365/1935; FL BFü 5884/1937; FL BFü 10452/1937; FL BFü 11130/1937; FL BFü 1547/1938; FL BFü 5741/1938; FL BFü 2148/1938.

borítója is eredeti kéziszöveges volt. A gondos munka és a szerzőkkel, grafikusokkal való együttműködés következtében születtek meg a kiadóvállalat szép könyvei, és ezért tűntette ki „Az év legszebb könyve” címmel néhány kiadványát a Magyar Bibliophil Társaság.

A Társaság Kassák Lajos *Anyám* című könyvét gondos kiállításáért és a tömegkönyv esztétikus megoldásáért az 1937. esztendő négy legszebb könyve közé sorolta; 1938-ban Radnóti Miklós *Meredek út* című verseskötetét a finom ízlésű nyomdai kiállításáért; 1947-ben Palotai Boris *Anyám* című Cserépfalvi-kiadványt a gondos tipografizálásért. Egy ifjúsági könyv is bekerült az év legszebb könyvei közé 1934-ben: Tamás István *Háry János újabb kalandjai* című meséje, melyet Enyvvári Pelbárt illusztrált. Ilyés Gyula egy könyvheti dokumentumfilmben¹⁷ külön kitért Cserépfalvi Imre könyvművészeti törekvéseire. Méltányolta, hogy a tömegeknek kiadott könyvek milyen egyszerűen szép külsővel jelentek meg. Cserépfalvinak sikerült megvalósítani a tartalom és forma egységét kiadványaiban; munkái nem hivalkodóan és öncélúan szépek, hanem az a szerető gyengédség látszik rajtuk, amellyel kiadójuk elkészítette őket. Ezért voltak ezek olvasókra találó, olvasókért való könyvek.

Cserépfalvi Imre már pályája kezdetén észrevette, hogy a szakmában megfelelő sajtóvisszhang, kritikai fogadtatás nélkül alig lehet boldogulni; ezért a terjesztés segítségére fölhasználta a sajtót is.

Rendszeresen reklámozta kiadványait a szaklapokban (*Corvina*, *Diárium*, *A Könyv*, *Literatúra*), valamint az irodalmi és kritikai folyóiratokban (*Szép Szó*, *Magyar Kultúr-szemle*, *Válasz*, sőt még a *Korunk Szava* is!). A reklám mellett elég sok bírálat, ismertetés is megjelent róluk, így az irodalmi közvélemény felfigyelt rájuk és szépen fogytak.

Egy adott évben az egy könyvre jutó reklámok és kritikák számának vizsgálata számos érdekes eredménnyel szolgál.

A reklám esetében a legjobb az arány — a helyezési sorrendet követve — 1936-ban, 1935-ben és 1937-ben; az ismertetéseknél 1937-ben, 1936-ban és 1938-ban. Ez Cserépfalvi ragyogó szakmai érzékét tükrözi, mert egyáltalán nem valószínű, hogy tudatos, előzetes megrendelések alapján történt ez az egy év elcsúszás, azaz előbb a hírverés, hirdetés megtevése, majd a kiadványok tartalmi értékelése. Az sem véletlen, hogy 1936-ban volt a reklám-megjelenések sűrűsödési pontja, hiszen a kiadó tényleges, teljes erejű beindulásának szükséges velejárójaként jelentkezett. Cserépfalvi Imre kiadói tevékenységére a szociográfiai sorozat, illetve a meginduló külpolitikai művek megjelenítésének idején reagált legérzékenyebben a sajtó. Ezt mutatja az 1937-es csúcs, melynek kialakulásába még besegítettek az akkor zajló sajtóperek is.

A felszabadulás után mind a reklám, mind a kritikák számát összegezve első helyre az 1947-es, a másodikra az 1948-as esztendő került. Ez magyarázható a konszolidáltabb helyzet mellett azzal, hogy Cserépfalvi két folyóiratban is érdekelt volt: a *Nagyvilágban* és a *Corvinában*. (Mindkettőben kiemelkedően magas a kiadó termékeire vonatkozó információ.)

Az 1945 utáni soványabb helyzetre azt lehetne mentségül hozni, hogy kevesebb volt az irodalmi-kritikai folyóiratok száma, s az állandóan szereplő, értéket képviselő kritikusok is eltűntek — egy részük a széppróza művelője lett, volt aki hallgatásba burkolózott, s páran a fasizmus áldozatai lettek.

Az átlagot tekintve minden 4 könyvre kb. 5 kritika jutott, s minden 3. művet reklámozták. A kettő együttesen több mint másfélszerese a kiadott sajtótermékeknek, ami azt jelenti, hogy egy-egy műre több mint 1,5 „jelzés” jutott.

¹⁷ A magyar könyv ünnepe. (50 esztendő a könyvhét.) A Híradó- és Dokumentumfilm Stúdió filmje. Rend. Moldován Domokos.

Mindezen eredményeket e pártoktól, mecénásoktól, tőkeérdekektől független kiadó azzal tudta elérni, hogy alkotóműhely volt, ahol lelkes barátok, kiváló, bátor szerzők, szerkesztők — kommunisták, szociáldemokraták, falukutató szociográfusok, polgári liberálisok, mintegy szellemi frontot képezve¹⁸ — gondolkoztak együtt a legjobb megoldáson; vállalva akár a megjelentetés kockázatos voltát.

A Cserépfalvi Könyvkiadó szinte egyedül dolgozott olyan hosszú ideig abban a legális szervezeti keretben, amelyben legális és illegális munka ügyes ötvözésével egyensúlyt tudott teremteni a szellemi és anyagi rentabilitás között, maradandó értéket tudott nyújtani kiterjedt olvasóközönségének. Hazai és külföldi kapcsolatai, friss irodalmi szemlélete, modern reklám-felfogása, tipográfiai igényessége és nem utolsósorban vállalkozó kedve adták számára azt a lehetőséget, hogy e kis-közepes kiadó jelentős szerepet tölthetett be a magyarországi kulturális életben. Bebizonyítva ezzel azt, hogy a könyvkiadás alapja nem is annyira a példányszám, hanem a kiadói érzékenység.

TOKAJI NAGY ERZSÉBET

¹⁸ A kor alapvető, vagy annak vélt kérdéseire adott válaszok egyéni véleményekből tevődtek össze, melyet a felkészültség, a tehetség, az ambíciók és az emberi alkat el nem árulható sáncai fedeztek.